

Obzorja čutnih raziskav: antropologija, umetnost in čutne transformacije

BLAŽ BAJIČ, SANDI ABRAM IN RAJKO MURŠIČ

UVOD

Zbornik *Občutki mest: antropologija, umetnost, čutne transformacije* vpe-ljuje v slovenski prostor nekatere novejšje raziskovalne pristope in pre-mišljevanja zgodovinskih sprememb vsakdanjega življenja, čutnega za-znavanja in spominjanja v urbanih okoljih. Nastal je v okviru medna-rodne raziskave *SENSOTRA – Čutne transformacije in transgeneracijski okoljski odnosi v Evropi med letoma 1950 in 2020* (ERC AdG 694893) na Univerzi Vzhodne Finske, vendar pa vključuje tudi prispevke avtoric in avtorjev, ki v omenjenem projektu niso sodelovali, a se v svojem delu vendarle ukvarjajo s povezanimi tematikami. Nabor disciplin, iz katerih izhajajo avtorice in avtorji zbornika, ni omejen le na etnologijo in kulturno antropologijo, kar pa konec koncev velja tudi za sam projekt. S tem odseva večdisciplinarno oziroma meddisciplinarno naravo projekta

SENSOTRA in poleg kulturologije in antropologije vključuje tudi zgodovino, heritologijo, etnomuzikologijo ter različna področja umetnosti. Skratka, osrednji cilj *Občutkov mest* je z različnih, ne le znanstvenih, temveč tudi umetniških perspektiv osvetliti razvoj t. i. čutnih okoljskih odnosov v obdobju od konca druge svetovne vojne pa do danes.

***

V začetku devetdesetih let 20. stoletja so se v antropologiji začeli pojavljati pozivi po premiku onkraj *jezikovnega*, ki nas omejuje na ukvarjanje z besedami, a tudi zgolj *vizualnega*, ki nas skladno z zahodno hierarhijo čutov zavezuje k domnevno najvišjemu med vsemi, vidu, in *telesnega*, s katerim transsubstanciramo oz. »(u)telesimo« klasični liberalni pojem individuuma (Stoller 1989; Csordas 1990; Howes 2003: 28–58; primerjaj Classen 1997: 401; Porcello idr. 2010). Ta poziv so, seveda, artikulirali tisti, ki so se po svoji lastni oceni že premaknili k želenemu »onkraju«, ko so zasnovali prepoznavno antropološko usmeritev in (nekoliko pozneje) raziskave čutnosti oziroma čutnega (*sensory studies*), in ga je treba razumeti skupaj s sočasno zahtevo po premiku onkraj dualizmov (Stoller 1989; Latour 1993; Ingold 2000; glej tudi Muršič 1994).

Poleg tega so preučevalci čutnosti našli somišljenike tudi na področju umetnosti, kar najbrž ne preseneča glede na to, da gre zgodovinsko gledano za privilegirano področje estetske produkcije, se pravi za tiste dejavnosti, ki v sebi združujejo miselno in čutno (Eagleton 1990). Čeprav so po Baumgartnerjevi uvedbi koncepta estetike v 18. stoletju v vsakdanji rabi tega termina prepogosto enačili estetsko z lepim, je filozofska estetika vse od Kanta (1999) ohranjala primarno povezavo umetniškega s čutno zaznavnim, tj. izkustvenim in kategorialnim (Focht 1959, 1980; Gilbert in Kuhn 1967). Dve praksi, ki se s povsem različnih zornih kotov približujeta najbolj temeljni čutnosti človeškega obstoja, antropologija in umetnost, sta se v zadnjih desetletjih v okviru t. i. umetniškega etnografskega obrata (Foster 1995) v nekaterih primerih povsem približali: antropologija in sodobna umetnost sta v estetskih temeljih tu in tam postali neločljivi (glej npr. Elliott in Culhane 2017; Bakke in Peterson 2017, 2018; Mollona 2021).

Ker je področje, na katerega umeščamo *Občutke mest*, prav čutna antropologija (in antropologija čutov), ki smo jo v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji do nedavnega slabo poznali, saj je bilo

relevantnih del domačih avtorjev v tej smeri zgolj nekaj (Muršič 1993; Fikfak in Barna 2007; Mrežar 2010; Abram 2012, 2017; Bajič 2014, 2015, 2016a, 2020; Bajič in Abram 2019; Bartole 2019; Venäläinen, Pöllänen in Muršič 2021), je ena izmed nalog tega uvodnika v tem, da očrta omenjeno področje. Podobno velja za antropološko zatekanje k umetnosti kot pomembni usmeritvi v premikanju raziskovanja in premišljevanja onkraj besede, pogleda in telesa (glej spodaj). Zato bomo na tem mestu predstavili tudi stičišče antropologije in umetnosti. Kar zadeva metodologijo, posebej poudarjamo hojo, ki je v okviru obravnavanih pristopov pridobila poseben (proto)metodološki status (Ingold in Vergunst 2008; Bates in Rhys-Taylor 2017a; Springgay in Truman 2018; O'Neill in Roberts 2020; Laplante, Gandsman in Scobie 2020), hkrati pa je kot ključni temelj metode čutnobiografskih sprehodov ponudila pomemben praktični vidik v raziskovanju čutnih transformacij mestnega okolja v Ljubljani, Brightonu in Turkuju.

Četudi je v navadi, da novo raziskovalno področje ali pristop uvedemo afirmativno, smo se tokrat odločili za nekoliko bolj kritično naravnano očrt čutne antropologije. Razlog je v tem, da smo bili pri njeni afirmaciji soočeni z izjemno drzno trditvijo o preseganju jezikovnega, vizualnega in telesnega ter tudi dualizmov, kar narekuje kritični pretres na ravni temeljnega predmeta obravnave, torej čutnega.

ANTROPOLOŠKI PRISTOPI K ČUTNEMU

Če naj dogajanje v antropologiji nedavnega obdobja opišemo z enim samim izrazom, potem bomo težko našli izraz, ki bi bil primernejši kot »obrat«. Ob obratih h kulturi, k vizualnemu, telesnemu in refleksivnosti pa seveda tudi k prostoru, afektom, čustvom, individualnosti, ontologijam, morali ali materialnosti, ki so se kazali kot najproduktivnejša torišča in vzbujali največ pozornosti, pa se je, če gre verjeti kanadskemu antropologu Davidu Howesu, zgodil neki drugi, po njegovem mnogo radikalnejši »obrat«, ki je segel tudi onkraj meja antropologije, in sicer obrat k čutnemu. Kaj obrat, kar revolucija: »čutna revolucija« (*sensory revolution* ali *sensuous revolution*; Howes 2003; 2006; 2017; 2019; Bull idr. 2006), sprožilec in rezultat katerega sta antropologija čutov in čutna antropologija. V angleško pišočem svetu so že od osemdesetih let 20. stoletja razpravljali o antropologiji čutov (*anthropology of the senses*) in čutni antropologiji (*sensory anthropology*; glej Stoller 1989; primerjaj Pink 2010), njunih epistemoloških in metodoloških temeljih ter etnografskih in teoretskih

prispevkih (Seremetakis 1994; Herzfeld 2001; Bendix 2005; Porcello idr. 2010; Low 2012), a so kritične razčlembe vseeno redke (Howes 2003; 2011a; 2011b; 2019; Ingold 2000; 2011a; 2011b; 2011c), medtem ko je slovensko pišoči svet ta diskusija skoraj popolnoma zaobšla (toda glej Fikfak in Barna 2007; Bajič in Abram 2019). V nadaljevanju zato predstavljamo obe prevladujoči usmeritvi v antropološkem preučevanju čutnega (*the sensory*), hkrati pa moramo opozoriti, da so mnoga dela obravnavanega področja brkljarije z elementi obeh spodaj očitanih pristopov (Laplantine 2015; Le Breton 2017), pogosto začinjene s sestavinami drugih področij, kot so etnomuzikologija in raziskave zvoka (Feld 2012), antropologija hrane (Sutton 2001), urbana antropologija (Low 2009; Rhys-Taylor 2018), politična antropologija (Trnka, Dureau in Park 2013; Masiello 2018), raziskave spomina (Seremetakis 1994), postkolonialne študije (Taussig 1993), medicinske antropologije (Desjarlais 2003; Geurts 2002) in antropologija vsakdanjega življenja (Pink 2003).

ANTROPOLOGIJA ČUTOV

Antropologija čutov se je konsolidirala v zgodnjih devetdesetih letih prejšnjega stoletja, in sicer v delih Constance Classen, Anthonyja Synnotta ter že omenjenega Davida Howesa (deloma pa tudi v delih Paula Stollerja, Nadie Seremetakis, Michaela Taussiga in Roberta Desjarlaisa), a ima nekaj bolj ali manj izrazitih predhodnikov. Fizični antropologi 19. in zgodnjega 20. stoletja so merili čutno-zaznavne sposobnosti »ras« in jih sistematizirali z rasno-evolucijskimi shemami, medtem ko je nekoliko pozneje t. i. šola kulture in osebnosti poudarjala, da načine čutenja in pomene čutov določa kultura oziroma tisto, kar so v devetdesetih letih poimenovali »hierarhija čutov« (Howes 2003: 3–58). Posredno so se s čuti ukvarjali tudi pisci od Marcela Maussa in Clauda Lévi-Straussa do Pierra Bourdieuja. Z uveljavitvijo strukturalizma in poststrukturalizma se je, tako kot ugotavljata David Howes (2003) in Constance Classen (1997), zgodilo, da je antropologija popolnoma zanemarila celotno problematiko čutov ter se ukvarjala zgolj in samo z abstraktnimi »rečmi«, kot so strukture, teksti ter reflektivnost. Zaradi domnevne avtoteleologije naj bi te »reči« predstavljale oviro pri razumevanju resničnosti drugih načinov življenja, tj. resničnosti, kot bi jo lahko razumeli v naivno realističnih okvirih. Howes (2003: 28) se je zato odkrito vprašal, ali se ne bi bilo preprosto bolje vrniti v sredino 20. stoletja, tj. v šolo kulture in osebnosti.

Ta, (samooklicani) revolucionarni – ali, bolje rečeno, revizionistični (Pink 2010: 332) – podvig ni osupljiv zaradi »vrnitve«, temveč zaradi predvidevanja, da se bomo, če se odrečemo strukturam, tekstom in reflektivnosti – tj. konceptom zahodne znanosti –, dokopali do neposredne in nepopačene resničnosti. Zato si moramo zastaviti dve preprosti vprašanji, in sicer: z resničnostjo koga ali česa se pravzaprav ukvarjamo in na kaj naj se zanesemo, ko se odrečemo konceptom.

Odgovor na prvo vprašanje je na dlani že trideset let: antropologija čutov se »v prvi vrsti ukvarja s tem, kako se vzorčenje čutnih izkušenj razlikuje med kulturami« (Howes po Le Breton 2017: 4) oziroma »s spremenljivimi mejami, raznoliko elaboracijo in številnimi načini sodelovanja čutov med kulturami (in znotraj njih)« (Howes 2019: 20). Opisuje in primerja torej tisto, kar izmenično imenuje čutni » modeli« (*sensory models*), »redi« (*sensory orders*), »registri« (*sensory registers*), »režimi« (*sensory regimes*), »hierarhije« (*sensory hierarchies; hierarchy of the senses*) oziroma »načini čutenja« (*ways of sensing*), se pravi v razmerju do čutov transcendentnih celot pomenov, ki proizvajajo kulturne (opre)delitve čutov (Classen 1993: 135–137). Gre, skratka, za preučevanje čutov kot »kulturnega konstrukta« (Classen 1997: 401; Howes 2010: 335). Tako lahko po eni strani pritrdimo Timu Ingoldu (2011b: 316–317; Pink 2010: 332), ko pravi, da gre pri antropologiji čutov za komparativni projekt, ki reificira čutenje in ga postavlja na ogled vsevidnemu in vsevednemu zahodnemu antropologu. Antropologija čutov, poudarja Ingold (2011b: 317), se oklepa »abjektnega [*abject*] kulturnega relativizma«. Pa vendar ker z vidika antropologije čutov čutni modeli niso reificiran proizvod antropologove epistemologije, temveč so, nasprotno, realni, ontološko neodvisni od antropologa – in obstajajo nekje »tam zunaj« (Classen 1997: 401–402) – moramo po drugi strani reči tudi, da obravnavana usmeritev sledi nečemu, kar lahko poimenujemo kulturni realizem (primerjaj Stollerjev »etnografski realizem« v 1989: 47–55), po katerem obstajajo v resničnosti od nas neodvisne raznolike kulturne stvari.

Navkljub zatrjevanjem, da gre pri čutnih modelih za emske kulturne konstrukcije, se pravi normativne sheme oziroma razvrstitve čutov po pomembnosti, ki se »izražajo v jeziku, verovanjih in navadah neke kulture« (Classen po Vannini, Waskul in Gottschalk 2012: 127), delujejo slednji čutni modeli kot etske konceptualne konstrukcije (zgolj kot take, četudi jih ni moč najti v resničnosti, lahko pojasnjujejo resničnost – karkoli naj bi že to bilo.) Toda prav kulturno-realistična komponenta naj bi antropologiji čutov omogočala preseganje zahodnih epistemologij in ontologij, ki naj bi bile neustrezne za razumevanje kulturne resničnosti nezahodnih čutnih modelov (Howes 2003:

42, 53), saj jih, tako gre vsaj sklepati,² kolikor jih spoznavamo s svojega stališča, nujno popačimo in zgrešimo.

To nas pripelje do odgovora na drugo vprašanje, se pravi vprašanja naših spoznavnih izhodišč po odpovedi »abstraktnim« konceptom – in tudi ta je jasen: postati moramo občutljivejši,³ začeti moramo eksperimentirati s svojimi telesi in čuti (Howes 2003: 27–28) ter namesto (okularocentričnega) opazovanja s soudeležbo (*participant observation*) izvajati čutenje s soudeležbo (*participant sensation*) (Howes 2006: 121). Opazovanje in opisovanje tako ne zadoščata, angažirati je treba vse čute in vzpostaviti večnačinske in veččutne načine reprezentiranja ter prezentiranja (glej zgoraj; Stoller 1989; 1997).

A vendar: ker so čuti proizvod nekega čutnega modela in ker naj bi spoznavali neki drugi čutni model z njegovim »ponotrانjenjem« (med terensko raziskavo naj bi postali »bitja dveh senzorijev«, kot se je že davno izrazila Rhonda Métraux), pa se Howesu pojavlja vprašanje o zadostnosti tovrstnega eksperimentiranja: ko se naučimo čutiti na »nov«, domnevno domačinski način, preprosto ne moremo *vedeti*, ali je ta »zares pravi« ali pa gre zgolj za mešanico »starega« in »novega« (Howes 2003: 49; glej tudi Hollan 2001: 57–58). Povedano drugače: za antropologijo čutov naši čuti predstavljajo podobno težavo kot zgoraj omenjeni koncepti, ki nas ohranjajo na distanci do čutnih modelov drugih. Edino, kar nam po doktrini antropologije čutov omogoča »pravilno« razumevanje domačinskih čutnih modelov, so domačinski čutni modeli sami (Howes 2003: 49–50, 54; 2011a: 318; Howes in Classen 2014: 8–11; Stoller 1989; 1997). Tako se nam poraja vprašanje, kako in kje naj jih »odkrijemo« (Howes 2003: 49). Odgovor, ki ga ponuja antropologija čutov, je notorično nedoločen, in sicer da se do čutnih modelov neke kulture prebijemo s »poglobljenim raziskovanjem« (Howes 2003: 49) in z »več etnografije« (Howes 2020). Če sprejmemo tezo antropologije čutov, da niti naši koncepti niti naši čuti niso primerni, da bi dosegli koncepte in čutnost drugih, ter da je »doseganje« resničnosti prav zares mogoče, potem se zdi, da antropologija čutov predvideva neko zunanje, objektivno stališče, s katerega naj bi bilo mogoče zajeti resničnost čutnih modelov in razlik med njimi (glej Ingold 2011b).

---

2 V antropologiji čutov ni nikoli pojasnjeno, zakaj in na kakšen način so zahodne epistemologije in ontologije, zlasti dualistične, nezadostne za razumevanje nezahodnih čutnih modelov. Verjetno pa je, da so razlogi za njihovo domnevno zavračanje moralne in politične narave.

3 Howes na navedenem mestu uporabi večpomenski angleški izraz »*sensible*«, ki pomeni »občutljiv«, »čuten«, »smiseln«, »pameten«, »moder«, »trezen«, »pri zdravi pameti«, »primeren«, »realističen« itn.

Po Sarah Pink (2010) se je v začetku novega tisočletja iz antropologije čutov, ki je, kot poudarja, strogo antropološki pristop, razvila čutna antropologija, ki pa, nasprotno, predstavlja »interdisciplinarni pristop«, ki »svoje temeljne zamisli prevzema iz drugih disciplin« (Pink 2010: 331–332), predvsem filozofije (v prvi vrsti fenomenologije zaznave Mauricea Merleau-Pontyja in vitalizma Gillesa Deleuza), psihologije (zlasti okoljske psihologije Jamesa Gibsona) in kognitivne znanosti (posebej teze o razširjenem umu Andyja Clarka). Njegov primarni način in predmet preučevanja, kolikor pač ne sovpadata, pa je izkušnja (primerjaj Pink 2015). Povedano drugače: čutna antropologija se osredotoča na samo čutenje (*sensing*), na izkustvo kot nedeljiv preplet vsega tistega, kar navadno imenujemo zaznava, afekt, materialnost, praksa in diskurz. V kakšnem razmerju sta torej oba omenjena pristopa, antropologija čutov in čutna antropologija? In kako se problematike čutnega loteva slednja?

Poudariti velja, da antropološko »ukvarjanje s čuti« predstavlja le eno izmed področij, na katerih si Ingold, »arhitekt« antropologije čutov, prizadeva za odpravo dualizmov in reifikacij (Bajič 2016b). V obravnavanem primeru so na tnalu dualizem pomena in (ob)čutenja, uma in telesa, kulture in narave ter reifikacija čutenja v podobi posameznih, esencializiranih čutnih načinov, se pravi čutov. Podobno kot so za antropologijo čutov strukture, teksti in reflektivnost ovira na poti do čutov, so za čutno antropologijo čutni modeli, tj. stvar pomena, uma in kulture, in čuti, kot stvar (ob)čutenja, telesa in nature, ovira na poti do (resničnosti) čutnega oz. čutenja. Ingold (2000: 281–285), na primer, poudarja, da zamisel čutnih modelov temelji na »objektivaciji telesnih izkušenj«, na njihovi preobrazbi v »breztelesne kulturne 'ideje' in 'verovanja'« (Ingold 2000: 283). Antropologija čutov lahko – po Ingoldu – ponudi takšen koncept, ker sledi »logiki, ki telesna občutenja [*bodily sensations*] ločuje od duševnih reprezentacij [*mental representation*]« (Ingold 2000: 283), se pravi, dualistični logiki.

Šlo naj bi torej za (napačno) koncepcijo čutov kot (iluzornega, sekundarnega) objekta, ki se kaže, kot da bi bil po svoji naravi obdarjen z določenimi lastnostmi, in ki nas zaslepi za kompleksno mrežo (dejanskih, primarnih) procesov in dejavnosti, torej »čutnih izkušenj, ki nastajajo med človekovim praktičnim, telesnim udejstvanjem v svetu okoli njega« (Ingold 2000: 282; navedek prilagojen; glej tudi 2000: 13–26, 157–171) – prav na slednje pa meri čutna antropologija v svoji fenomenološki različici; sledi partikularni čutni

izkušnji, se »odvija« znotraj nje in skupaj z njo (Ingold 2011a: 229–243; 2013: 1–15).

Skladno s tem se v okvirih čutne antropologije in njenega udeleženga čutenja (*participant sensing*; Pink 2015: 67) vprašanje ustreznosti naših konceptov in čutov za raziskovanje ne more pojaviti; karkoli in kakorkoli že raziskujemo, to počnemo ob ljudeh in skupaj z njimi, pri tem pa ne glede na morebitne razlike ustvarjamo novo, skupno resničnost. Čutenje, ki ga torej ne smemo razumeti kot povezave, ampak kot istovetnost pomena in čutno zazna(v)nega, umskega in telesnega, kulture in narave, nam omogoča, da gremo »onkraj« ter dosežemo z dualističnimi in reificiranimi koncepcijami neulovljivo, domnevno ontološko primarno »neizmerno bogastvo«, kot je to nujno iluzijo neodtujene, prvobitne resničnosti imenoval Georg F. Hegel (2017: 61).

Toda ali ni z vidika čutni antropologiji lastnega antidualizma očitano pojmovanje nezadostno? Ali ne ohranja sama temeljnega razkola med izkušnjo in resničnostjo, med subjektom in objektom, med – rečeno s sklicevanjem na zgoraj navedeno Ingoldovo formulacijo – ljudmi in svetom? Sledječ istemu principu in z isto metodo združevanja in enačenja, kot ju je uvedel v razmerju do antropologije čutov, Ingold zlije čutenje in tvarine (*matter* oziroma *materials*), kot »substance, ki se razlivajo, mešajo in mutirajo, se občasno zgotstijo v bolj ali manj bežne oblike, ki se lahko kljub temu razgradijo in preoblikujejo brez razdora kontinuitete« (2011a: 86; 2015).⁴

Ob pletežu (*meshwork*), kot poimenuje novo, »dejansko« naravo obstoja, ni več upravičeno govoriti o zaznavi, kolikor zaznava vselej predpostavlja razmik, ki pogojuje stik kot tak, kolikor je zaznava (skoraj) vedno zaznava nečesa, kar ni ona sama, kolikor je zaznava vedno subjektova zaznava objekta; govoriti moramo o prosto lebdečem zaznavanju brez nosilca in predmeta zaznave, o »zaznavanju s/z« (*perceive with*; Ingold 2011a: 88; 2013: 91–108; 2015: 94–100), o – z eno besedo – zaznavstvu. Če si sposodimo besede Manuela DeLande (2013: 46), zaznavstvo je »dobesedno sestavljeno iz intenzivnosti barve, zvoka, arome, okusa, teksture, ki dobijo strukturo skozi habituirano delovanje [*habitual action*]«. To pomeni, da občutenje, ki se rodi ob, denimo, glasbi (Ingold 2015: 19–20), ni preprosto »naše«, ampak je imanentno zvoku, frekvenci in amplitudi zvočnega tlaka v

---

⁴ Na tej točki se čutna antropologija, mimogrede rečeno, razhaja z Merleau-Pontyjem, ki je – tudi v svoji ontologiji mesa – vztrajal, da kljub naši zaznavni spetosti s svetom »ni mogoče, da bi se zlili vanj, niti da bi ono prešlo v nas« (2000: 115), in se zbližuje z Deleuzovim stališčem (glej Deleuze in Guattari 2004: 543–544), da »percepcija pripada [*inheres in*] prepletu tvarin in zavesti« (Ingold 2013: 121).

dani snovi, glasbilu, ki ga proizvaja, materialom, iz katerih je narejeno itn. (primerjaj Riedel in Torvinen 2020; Tiainen, Aula in Järviluoma 2020). Čutna antropologija tako v svoji novejši, »ontološki« razlici zavzame panpsihistično stališče, ki je skupno, mimogrede rečeno, tudi novemu materializmu in preučevanju atmosfer (glej spodaj), torej »interdisciplinarnima pristopoma«, če ponovno navedemo opis Sarah Pink (2010: 331), v katera (skoraj) neopazno prehaja.

***

Ob vseh domnevno ključnih epistemoloških in metodoloških premenah, ki naj bi se zgodile z antropološkim raziskovanjem čutov in znotraj njega, pa je treba poudariti dvojni, teoretsko-empirični anahronizem, ki prežema obravnavano področje. Po eni strani vse kaže, da nelagodje v antropologiji generira prelom, ki ga predstavlja strukturalizem kot radikalni materializem (in v nekem splošnejšem smislu razsvetljenski gon po razčaranju sveta), ki, četudi vseskozi ostaja zavezan čutnemu, čutno izvotli, izprazni pomena. Po drugi strani se zdi, da antropološko raziskovanje čutov svojega lastnega opažanja o tem, da post-postmodernost (Nealon 2012) nikakor ne zatira »življenja čutov«, ampak ga spodbuja (npr. v muzejih, potrošnji, turizmu, arhitekturi, urbanizmu, digitalnem itn.; glej spodaj), ni vzelo zares – kvečjemu je posvojilo »stvar samo«, kar pa nemara tudi pojasnjuje in domnevno opravičuje manko razčlenjevanja. Vendar pa si moramo, preden lahko ugotovimo, kakšni so konceptualni premiki onkraj *besednega*, *vizualnega* in *telesnega* ter *dualističnega*, pogledati, kako se je »čutna revolucija« udejanjila na nastajajočem polju umetnostne antropologije in sledenja čutnih transformacij.

UMETNOST

Antropologija je od samega začetka raziskovala tudi umetnost, t. i. primitivno umetnost in ljudsko umetnost, četudi je hitro postalo jasno, da je govor o eni izmed tistih kategorij oziroma institucij, pri kateri je medkulturno prenašanje oziroma primerjava vselej problematična. Antropologija umetnosti je preučevala in preučuje umetniške predmete, če uporabimo Gellov izraz (2006), toda ključno je, da v svoj okvir ne jemlje umetniških predmetov zgolj kot estetskih objektov, temveč

jih na eni strani razume v kontekstu specifičnih kulturnih praks in simbolnih sistemov oziroma premikanja med različnimi institucionalnimi okvirji umetniškega sveta (Becker 1982; Schneider 2006; Abram 2008; 2016), na drugi strani pa producentov umetniških predmetov ne obravnava kot bolj ali manj izjemne posameznike, ampak predvsem kot družbene akterje.

Pri antropologiji umetnosti (*anthropology of art*) je za pristop, ki se je izoblikoval v preteklem desetletju in ga – po analogiji s čutno antropologijo – imenujemo umetnostna antropologija (*art anthropology*), ključno in zgrešeno to, da postavlja umetnost oziroma njen nezahtodni ali pa ljudski, naj bo še tako »intuitivni« približek, kot poseben predmet preučevanja in predstavljanja. Šlo naj bi za razdvajanje med raziskovalcem in raziskovancem oziroma piscem in bralcem (glede na to, da je kanonska forma etnografije, kot izdaja že ime, pač pisana beseda), kar je na koncu koncev zgolj in samo manifestacija ločevanja na subjekt in objekt. Tovrstna delitev je, tako Arnd Schneider in Chris Wright (2014: 3), oteževala, če ne celo onemogočala nove oblike produkcije, reprezentacije in prezentacije antropološke vednosti. Vzporedno z epistemološkim premikom, ki zaznamuje prehod od antropologije umetnosti k umetnostni antropologiji, se je torej zgodil tudi metodološki premik, v jedru katerega je vključevanje Drugih in njihovih predmetov kot enakovrednih in enakopravnih akterjev na vseh ravneh ekonomije vednosti (Culhane 2017a: 7; primerjaj Henare, Holbraad in Wastell 2007; Schneider 2017) ter delovanje onkraj besed, pogleda in telesa kot nedeljive enote-celote (Howes 2019; Cox, Irving in Wright 2016; primerjaj Wagner 1981). Spomnimo se, denimo, na metode, kot so »soustvarjanje« (*co-creation*; Culhane 2017a; 2017b) ali »ustvarjalna koprodukcija« (*creative co-production*; Schneider 2019) ali »sočutenje« (*co-feeling*; Shields-Argelès 2019), katerih poanta je v samem demokratičnem, neodtujenem proizvajanju vednosti.

Skratka, priča smo razmahu umetnostne antropologije, pri čemer pa je treba nemudoma dodati, da v praksi njena zgoraj očrtana načela praviloma ostajajo *pro forma*, predvsem moralno stališče, ne glede na množstvo njegovih udejanjanj. Vsakršen poskus, da bi raznolika prizadevanja zvedli na skupni metodološki imenovalcec, je prav zaradi heterogenosti metod najbrž vnaprej obsojen na neuspeh.⁵ Te segajo

---

5 Seveda lahko z meta-metodološke perspektive utemeljeno rečemo, da so kot izraz neurtudljivega pehanja za »ustvarjalnostjo«, »novostjo« in »aplikativnostjo« zamejene s kapitalistično strukturno dinamiko – v tem smislu umetnostna antropologija zvesto sledi sodobni umetnosti (glej Badiou 2004), in če smo nekoliko cinični, udejanjanj slabo neskončnost iskanja razpisnih niš (primerjaj Bibič 2013: 180), ki v ničemer ne preizprašuje svojih politično-ekonomskih temeljev.

od »klasičnih« načinov nebesedne reprezentacije,⁶ kot sta (etnografski) film in fotografija, ki s formalnimi, tehničnimi, materialnimi in drugačnimi eksperimenti presegajo realistično-narativno paradigmo (Schneider in Pasqualino 2014), do risanja in slikanja (t. i. grafična antropologija) (Taussig 2011; Ingold 2011d) pa prezentacij in reprezentacij, »objektivacij« in »epistemologizacij« »neubesedljivih zvočnih iger« (sintagma po Muršič 1993; glej Järviluoma in Schafer 2009; Feld 2015), teksturnih, skulpturnih in drugih taktilnih oziroma haptičnih postavitev (Hallam in Ingold 2007),⁷ časovno-prostorsko osrediščevalnih in razsrediščevalnih olfaktornih instalacij in kartiranj (Porteous 1985; Henshaw 2014; Quercia idr. 2015; Henshaw idr. 2018), gustemoloških raziskav (Sutton 2011) oziroma prezentacij ter multimedijskih in multimodalnih produkcij (Soukup 2012).

PO STOPINJAH ČUTNIH TRANSFORMACIJ

V nadaljevanju poudarjamo nabor metod v čutni in umetnostni antropologiji, relevanten za ta zbornik, in sicer gre v prvi vrsti za metode, ki temeljijo na hoji oziroma sprehajanju. Preden se posvetimo metodologizaciji hoje, si moramo vsaj v najbolj grobih potezah očrtati kontekst, v katerega se umešča tovrstno raziskovanje, četudi si tega njegovi izvajalci in izvajalke ne priznavajo vselej, a ga praksa nenamerno zrcali. Govorimo seveda o globalni tekmi med mesti za privabljanje kapitala.

David Harvey (1990: 293–296) trdi, da je časovno in prostorsko zgoščevanje v postmodernosti privedlo do temeljnega paradoksa. Postopno izničevanje prostora skozi čas oziroma, drugače rečeno, izginjanje prostorskih ovir za kroženje kapitala, namreč ni zmanjšalo pomena prostora. Kvečjemu narobe: globalna konkurenca med mesti v tekmi za kapital se je zaostрила, kar je na eni

---

6 Čeprav je na področju antropologije čutov in čutne antropologije težnja po odmiku od besede jasna, kolikor ni v ospredje v primeru govora postavljena njena zvočnost oziroma v primeru zapisa njena podobnost – reflektivnost in eksperimentalnost, kot sta bili artikulirani in zastavljeni v okviru postkolonialne in postmoderne antropologije, naj bi bili zaradi osredotočanja na avtorski jaz, njegovo jezikovno oblikovanje in družbeno pozicioniranost nezadostni (Howes 2003; Pink 2015) – pa naj vseeno omenimo, da v umetnostni antropologiji najdemo tudi metode, kot so performativno etnografsko pisanje (*performative ethnographic writing*), etnopoetika in etnozgodovinska poezija (*ethno-poetics; ethnohistorical poetry*), etnofikcija (*ethno-fiction*), mikropisanje (*micro-writing*), sprotno terensko beleženje (*live-fieldnoting*), ki prav tako predstavljajo nove načine raziskovanja ter predstavljanja človeških in vse bolj tudi nečloveških življenj (glej npr. Elliott in Culhane 2017).

7 O razliki med taktilnim in haptičnim glej Deleuze 2005; Ota 2013.

strani zmanjšalo (Harvey 2002), na drugi pa povečalo kulturno-prostorske razlike med mesti (Kozorog 2013). Ta, kakor jo poimenuje Harvey (2002: 295), občutljivost za prostorsko diferencirane lastnosti, postane imperativ pri produkciji (abstraktnega) prostora (Lefebvre 2013), pri čemer je urbanizem zastopnik dominantne ideologije v mestih (Rotar 1981: 23).

Čutna revolucija se je zgodila tudi v urbanem načrtovanju in upravljanju, ki se kaže v spodbujanju čutnega in afektivnega doživljanja prostora v t. i. doživetveni ekonomiji (*experience economy*). Odgovor urbanistov in arhitektov na očitke o čutni prikrajšanosti v mestih (Sennett 1994; Porteous 1985), s katero se je izgubila nekakšna »organska« povezava med človeškim telesom in mestnim prostorom, se je glasila: »Mesta pešcem!« (Peterlin 2013). V tem kratkem, a nadvse pomenljivem geslu se zgošča »prenovljeno razumevanje ontologije arhitekture« (MacKeith 2012: 99), ki veleva ne samo prestrukturiranje javnega prostora po meri pešcev (Ploštajner 2016) – praviloma je to doletelo t. i. zgodovinska jedra in revitalizirane četrti (primerjaj Smith 2002) – temveč tudi načrtno preoblikovanje občutenja mesta oziroma produkcije novega »urbanega senzoriija« (Goonewardena 2005; primerjaj Highmore 2018).

V post-postmodernosti se je po Douglasu Spencerju (2011; 2016) v arhitekturi in, dodajamo mi, urbanizmu zgodil obrat, s katerim je derridajevsko dekonstrukcijo kot vzor produkcije prostora nadomestila deleuzovska logika čutenja (*sensation*) (glej Deleuze 2005), predsubjekt(iv)ne komunikacije občutkov in afektov, pred jezikom in onkraj njega (glej tudi Thrift 2008). »Praktični cilj« takšne arhitekture ni v homogenizaciji urbanega prostora, temveč v njegovi homogeni diferenciaciji in neskončni fluidnosti. Afirmacija participativnosti in horizontalnosti čutnih izkušenj tako zrcali ideale neoliberalizma in zelenih oblik tvornosti – kreativne in podjetniške tvornosti (Spencer 2016: 161; primerjaj Boltanski in Chiapello 2018).

Genealogija omenjenih arhitekturnih in urbanističnih paradigem sega v »haptiocentrizem« Juhanija Pallasmaa (glej Holl 2012; Pallasmaa 2012: 75–76), šele pozneje pa se eksplicitno manifestira v obliki čutnega urbanizma (Zardini 2005; primerjaj Howes 2011c) in afektivnega urbanizma (Anderson in Holden 2008; Viderman in Knierbein 2020; primerjaj Poljak Istenič 2019) kot prizadevanj za (so) oblikovanje atmosfer oziroma vzdušij (*atmospheres*), značajev (*characters*) in čutnosti (*sensorialities*) krajev. Danes se poraja interes za sinestetične in atmosferske izkušnje (Pallasmaa 2015; 2019), njihovo oblikovanje (primerjaj Haverkamp 2013; Heywood 2017) in ne nazadnje teoretiziranje (Borch 2014; Böhme 2017; Blok in Farias 2016).

Ker smo v obravnavi »trčili« ob pojem atmosfer, ki torej predstavlja svojevrstno torišče sodobnega urbanizma, si na kratko pogledamo še nedavne humanistične razprave, ki omenjen pojem in/ali pojav bodisi analizirajo bodisi z njegovo pomočjo pretresajo različne vidike življenja. Čeprav sega konceptualiziranje atmosfer v začetek devetdesetih let 20. stoletja,⁸ na čelu z Gernotom Böhmom (Böhme 1993, 2019), je ta pojem pridobil širšo veljavo šele nedavno (Griffero in Tedeschini 2019), tudi v antropologiji (primerjaj Ingold 2015; glej tudi Svetel, ta zbornik).

Etnografsko preučevanje atmosfer vsakdanjega življenja (Riedel in Torvinen 2020; Schroer in Schmitt 2018a; Levack Drever 2016) poudarja presečišče čutnega, afektnega, prostorskega in materialnega (Schroer in Schmitt 2018b: 4). Skratka, če se afekti in tudi občutki nanašajo na načine medsebojnega povezovanja (nastajajočih) teles, pa atmosfera označuje načine prepletanja in spajanja mnogoterosti teles in okoliščin (Riedel 2020: 4), ki jih lahko proizvajamo z oblikovanjem zvokov, svetlobe, barv, površin, vonjav itd. (Böhme 2019: 262; primerjaj Griffero 2014: 113–119). Drugače rečeno, v sodobnem prostoru se ne srečujemo več zgolj z lefebrowsko produkcijo (urbanega) prostora, temveč s produkcijo (urbanih) atmosfer, ki gnetejo čutne, afektivne »izkušnj[e] in čustvene odzive na kraj [...], s poskusi vplivanja na razpoloženje ljudi in usmerjanja njihovega vedenja iz estetskih, umetniških, utilitarnih ali komercialnih razlogov« (Bille, Bjerregaard in Sørensen 2014: 3; glej tudi Bille 2015; Edensor in Sumartojo 2015; Chari 2015). Te atmosfere se tako vpenjajo v diferenciacijo mest v globalni tekmi za privabljanje kapitala in potrošnikov (Welsch 1997; Tsing 2004). Nič čudnega, da so izkušnje in doživetja postale tako pomembna ekonomska kategorija (Zukin 2008; Degen 2008; Böhme 2013).

V tem kontekstu se je hoja izkazala za prikladen, najbolj vsakdanji način »cirkulacije« ljudi – turistov in potrošnikov pa tudi

---

8 Za zgodovino koncepta atmosfere glej Griffero (2014: 55–99). V etnografskih raziskavah zamisel atmosfere nikakor ni tuja, saj so o atmosferah – čeprav z uporabo sorodnih terminov (npr. ambient, avra, ton, *Stimmung* [o katerem je sicer pisal že Heidegger]) – pisali antropologi od Marcela Maussa do Clifforda Geertza (Schroer in Schmitt 2018b: 2–4). V slovenščini se kot sopomenka atmosfere sicer pogosto uporablja tudi vzdušje, s čimer pa nemara v zrak izpuhti ves post-postmoderni novum koncepta. V domačih logih je tako že Slavko Kremenšek (1970) pogosto namigoval na atmosfere oziroma na vzdušje z uveljavljanjem podobnih koncepcij, kot so denimo poteze, podobe, ton, značaj, pečat ali celo skupnostno občutje. Eksplicitno spregovori tudi o ambientih (primerjaj Thibaud 2011; 2019) kot o še eni sopomenki za atmosfere: »Vas in mesto, dva močno različna ambienta, naj bi se v preteklosti srečevala morda predvsem le ob tržnih in semanjih dneh« (Kremenšek 1980: 7–8). V čitnobiografskih sprehodih po Ljubljani so udeleženci in udeleženke urbane atmosfere pogosto ubesedili kot specifičen značaj, ambient, vzdušje, ozračje ali – danes modno – »vajb«.

umetnikov in raziskovalcev. Po drugi strani postaja hoja, skupaj s čutnimi zaznavami in (urbanimi, estetskimi, afektivnimi) atmosferami, predmet ideoloških investicij, ki stavijo na njeno izkustveno in spoznavno neposrednost ter ideološko neomadeževanost (glej Vannini in Vannini 2017). Bistveno pri tovrstnih sprehodih je torej, da mesto doživljamo na podlagi lastne čutne izkušnje in vživljanja v izkušnje drugih. Prav to pa je tudi osnova metodologizacije hoje v sodobni humanistiki, ki se, to je treba priznati, tu in tam tudi sama ujame v omenjeno fascinacijo (in tako reproducira ideološko manipulacijo), a praviloma gradi, ravno nasprotno, na kritičnem in razčlenjujočem razkrivanju doživete preteklosti in pričevanj (Abram in Bajič *v tisku*).

Kot rečeno, del trenutnega razmaha družbenega interesa za hojo je tudi v povečanju akademskega zanimanja, pri čemer se dosežki na obeh področjih, kolikor ju je pač moč ločevati, medsebojno paradigmsko podpirajo in dopolnjujejo. Ob določenih zgodnjih družboslovnih delih z vključevanjem telesa (Mauss 1996; Bourdieu 1977; de Certeau 2007; Simmel 1950; 1997) je hoja v zadnjih dveh desetletjih kot predmet in kot prizma raziskovanja doživela razmah na več akademskih področjih – v filozofiji (Gros 2017), zgodovini (Solnit 2006), umetnostni zgodovini (Careri 2017), geografiji (Butler 2006; Lorimer 2010; Middleton 2010), sociologiji (Vannini, Waskul in Gottschalk 2012: 68–73; Bates in Rhys-Taylor 2017a; Degen in Rose 2012; O’Neill 2015), arhitekturi in urbanizmu (Imai 2010), etnomuzikologiji (Järviluoma 2016) ter – seveda – antropologiji (Ingold in Lee Vergunst 2008).

Genealogija sodobnega zanimanja za hojo sega tako v romantiko in njeno pojmovanje hoje v naravi in na podeželju kot rešitve »estetskih težav, ki jih je povzročila hitra industrializacija« (Wallace po Edensor 2000: 83) kot tudi v modernistični *flânerie*, postopanje in opazovanje življenja v urbanih središčih, predvsem, seveda, v Haussmanovem »strateško olepšanem« (po Jay 1994: 117) Parizu.⁹ Romantični pogled je v hoji, ki je sicer v kontekstu urbanizacije in industrializacije postala povezana z revščino, kriminalnostjo in norostjo, videl način odkrivanja izgubljenih korenin, estetskih in moralnih

---

⁹ Zgodovina (ne genealogija!) razmerja med hojo in raziskovanjem je po Charlotte Bates in Alex Rhys-Taylor (2017b: 1–2) sestavljena iz dveh struj, filozofsko-teološke in vsakodneвно-teoretske struje. Za prvo, ki zajema tako filozofijo od grške antike (Aristotel in peripatetiki) do modernosti (Rousseau, Kirkegaard, Nietzsche) kot religijske prakse krščanskih, budističnih in totemističnih tradicij, je hoja meditativna praksa racionalnega in »globokega« premišljevanja ter odkrivanja tistega, kar je onkraj tistega, kar se kaže. Pri drugi, ki je veliko novejša in se začinja z Michelom de Certeaujem in Ervingom Goffmanom, pa je poudarek na »teoretiziranju sveta na osnovi vsakodnevnih praks hoje drugih [*everyday pedestrian practices of others*]« (Bates in Rhys-Taylor 2017b: 1).

vrednot, individualistične izgradnje jaza in refleksijo posameznikove vloge v svetu ter predajanje občutkom in zaznavi. V svojevrstnem kontrapunktu pa je modernizem v *flânerie* prepoznaval način opazovanja, obenem udeleženega in neudeleženega v sodobno življenje; *flânerie* se je navezoval na prostočasno, brezciljno meščansko pohajkovanje po ulicah, raziskovanje in spoznavanje njihovih dražljajev in izkušenj, ki jih nudi moderno mesto (Benjamin 1998; Coverly 2006).¹⁰

Francesco Careri (2017) je identificiral tri ključne momente umetniških prevzmanj hoje v 20. stoletju – dadaistično-nadrealističnega, leteristično-situacionističnega ter prehod od minimalizma k landartu. Prvi je, navdahnjen s psihoanalizo, temeljil na kontingenci srečevanj v urbanem okolju in iskanju »nezavednega mesta« ter pokazal rezultate predvsem v literarni produkciji. Drugi je namesto na skoraj neopazna naključja meril na navidezno nujnost, in sicer na kapitalistični sistem. Psihogeografija, metodološko osnovo katere predstavlja hoja, je kot »preučevanje natančnih zakonitosti in posebnih učinkov geografskega okolja, zavestno urejenega ali ne, na čustva in vedenje posameznikov« (Debord 1955) bila v nogah situacionistov v zadnji instanci pripomoček za spreminjanje sveta. Tretji moment je v ospredje postavljaj ekološke tematike in je velikokrat s pomočjo hoje v (domnevno) naravnih okoljih izkazoval njihovo prepletenost s človeškim svetom. Dela landarta, zemeljske oziroma krajinske umetnosti so z delovanjem v naravi in z naravo po eni strani ekologizirala estetiko, po drugi pa estetizirala ekologijo (Brady 2007).¹¹ Zato lahko tretji moment razumemo kot predhodnika ekološke oziroma okoljske estetike, ki pa danes ne poudarja več samo naravnega okolja, ampak tudi urbane krajine in njihovo »vsakdanjo« estetiko. Sočasno so skladatelji, kot sta R. Murray Schafer in Hildegard Westerkamp, vzpostavili področje akustične ekologije oziroma preučevanja zvočnih krajin, ki je

---

10 Ne smemo pa pozabiti, da je romantično dojemanje hoje svoje nadaljevanje dobilo v nacionalističnih gibanjih 19. in 20. stoletja, kot je bilo Ptica selivka (*Wandervogel*), ki je delovalo v okviru nemškega mladinskega gibanja (*Die deutsche Jugendbewegung*), višek pa je doseglo v nacističnem marširanju, če omenimo zgolj najočitnejša primera. Po drugi strani pa tudi ne gre spregledati dejstva, da so s hojo oz. pohodi, kot so znameniti pohod na Washington za službe in svobodo (1963) ali pohodi iz Selme v Montgomery (1965), svoje zahteve izražala tudi družbeno progresivna, mirovniška in protirasistična gibanja, ki so tako, če uporabimo Lefebvrov izraz, udejanjala svojo pravico do mesta.

11 Pri landartu gre za konceptualistično umetniško gibanje, ki se je začelo v poznih šestdesetih letih 20. stoletja. Nastalo je kot poskus pobega iz t. i. bele kocke in pred poglobljenjem ter kot odgovor na industrijski videz minimalizma. Zasedovalo je cilje z bliževanja umetnosti in narave, iskalo izgubljeni stik z naravo itn., kar je počelo z umeščanjem del nazaj v naravno ali kulturno krajino, to pa je velikokrat vključevalo dela, ki so nastala kot sled ponavljajočega se sprehajanja, dela, skozi katera se je bilo treba sprehoditi ipd.

izhajalo iz teze, da smo zapostavili naše slušno-zvočne krajine. Westerkamp je leta 1974 v tem okviru uvedla zvočne sprehode (*soundwalks*) kot metodo, katere »namen je poslušati okolje« in voditi »dialog z okoljem«, ki nastaja ob ustvarjanju zvoka ter predstavlja izhodišče ponovne senzibilizacije naših ušes (Westerkamp 2001). Njihove vloge v razvoju antropologije zvoka nikakor ne smemo prezreti (Feld 2012; 2015; Thibaud 2011), v podaljškju pa tudi antropologije čutov oziroma čutne antropologije in njenega raziskovanja olfaktornega (Low 2007), taktilnega, haptičnega oziroma proprioceptičnega (Ingold 2011a: 33–50; Bajič 2014) in atmosferskega oziroma vzdušnega v obliki metod, kot so čutni sprehod (*sensory walk*), vštrična hoja (*go-along; walk-along; walking together; walking-with*); poslušalni in zvočni sprehod (*sonic walk; soundwalk; listening walk*), vonjalna hoja (*smellwalking*), intervju med hojo (*walking interview*), skupna hoja na izbranem mestu (*walking-with place*), topobiografija (*topobiography*), čutnobiografski sprehod (*sensobiographic walk*) itd. Zastavek teh metod je prav v tem, da nam omogočajo premik onkraj *besednega, vizualnega, telesnega in dualističnega* (primerjaj Springgay in Truman 2018).¹²

***

Na koncu smo glede trditve o revolucionarnosti čutne revolucije sicer lahko utemeljeno zadržani, ne moremo pa zanikati tega, da so konsolidacijo antropologije čutov oziroma čutne antropologije prišle v ospredje tudi predhodno spregledane tematike, nekatere »klasične« pa so bile deležne novih interpretacij. Toda slednje niso vselej neproblematične. Tako, denimo, izvemo, da je Marxova koncepcija blaga kot čutno nadčutne stvari (Marx 1961: 85) neustrezna (Howes 2003: 221–229; 2005), ker naj bi ločevala menjalno in uporabno vrednost, medtem ko moramo sprejeti, da sta »ti dve dimenziji dejansko zlitii skupaj [*fused*] v sestavi znakovne vrednosti blaga« (Howes 2003: 225). S tem, ko zmešamo kategoriji blaga in fazo menjave ter dobrine in fazo potrošnje, se pravi, ko spregledamo, da v potrošnji (nekdanja) menjalna vrednost »zgolj« deluje kot (da bi bila) uporabna vrednost,

---

12 Ena redkih do sedaj izraženih kritik »sprehajalnih metod« je bila, (ne)presenetljivo, da jih, kot sta zapisala Phillip in April Vannini (2017: 179), še vedno preveč prežemajo »tekstualizem, kognitivizem in reprezentacijskost [ter] so premalo čutne, premalo prostorske, premalo koherentno posredovane in premalo domiselne. Pogosto so preveč metodične, preveč sistematične in jih preveč določajo raziskovalni cilji.«

posredno, s sklicevanjem na naše sogovornike in sogovornice, odkrijemo, če parafraziramo Marxa (glej 1961: 57), tisti neobstoječi atom naravne snovi, ki vsebuje vrednost. To pomeni tudi, da je izgradnja »čutnih mest« (*sensory cities*) zgolj in samo izraz avtentičnih človeških želja, (politična) ekonomija prostora pa se razblinja v atmosferi (Zardini 2005). Pomeni pa tudi, da je narod, čeprav ne moremo neposredno – »iz oči v oči« – spoznati vseh svojih sočlanov (Anderson 2007: 22), vseeno tudi občutena skupnost (*sensed community*) (Howes in Classen 2014: 83–85), medtem ko je na primer okus družben le toliko, kolikor »ga izvajamo« v navzočnosti drugih in je zatorej stvar posameznikove tvornosti, pri čemer njegovi družbeno-strukturni pogoji postanejo nevidni in ne(za)misljivi, se pravi družbena pozicioniranost okusa in njegovih učinkov (Vannini, Waskul in Gottschalk 2012).

Skratka, zdi se, da so v maničnem iskanju uvodoma omenjenega *besednega*, *vizualnega* in *telesnega* ter *anti-dualističnega* »onkraj« v antropologiji čutov oziroma čutni antropologiji po svojem »bistvu« nečutne pojave prepogosto in prehitro zvedli na čutne (ali pa jih ignorirali), pa četudi to pomeni raziskovanje »skozi« blagovni fetišizem in neupoštevanje politično-ekonomskih procesov, redukcijo družbe na gručo skupaj čutečih posameznikov, implicitno zavračanje celotnih področij mišljenja, celo mišljenja kot takega, kolikor je njegov pogoj nesovpadanje besede in reči. Seveda je ob tem jasno, da doseženi »onkraj« ni (in ne more biti) »onkraj« *tout court*, temveč gre kvečjemu za zanikanje nekega partikularnega pojmovanja *besednega*, *vizualnega* in *telesnega* ter *dualističnega* in njegovo nadomestitev z razumevanjem, po katerem je *besedno* vsebovano v čutnem, *vizualno* v interakciji in sinesteziji z drugimi modalnostmi čutnega, *telesno* se ne(s)končno razteza po »kanalih« čutnega, *dualistično* pa postane predvsem dualizem nečutečega in čutečega.

PRISPEVKI IN NJIHOVA SOPOSTAVITEV

Zbornik uvede, morda nekoliko presenetljivo, a v vsebinskem soglasju s tematikami, obravnavanimi v zborniku, pesniška ubeseditev občutkov v mestnem prostoru. V svojih pesmih **Aja Zamolo** prikazuje in postavlja pod vprašaj pomen bivanja in skupnosti v urbanem okolju. Skozi nabor poezije, ki je nastala z mislimi na Ljubljano, prebira mrežo drobnih pozornosti, bežnih medčloveških gest in drugih samoumevnosti (pač, nič ni bolj evidentnega od vremena!) v želji, da bi jih ponovno kontekstualizirala, sestavila nazaj v celoto. Iz vrstic veje veččutna

senzibilnost, v njenih besedah »na ulicah je mesto najbolj iskreno« bi se zlahka našla tako Reclus kot Lefebvre. Čutni spomini, nastali med *flâneuroskim* postopanjem, se prepletajo z družbeno kritiko – naj si bo to v obliki »shopliftinga« (tj. reappropriacija dobrin v trgovinah) ali pa lafarguejevske »pravice do lenobe« (glej Gaber idr. 1985). Čeprav je v znanstvenem smislu Aja Zamolo zrasla na polju ekologije, bi lahko z Renatom Rosaldom (2013: 105–107) njena pesniška dela označili kot *antropoesía* – torej čutno etnografsko poezijo (primerjaj Elliott 2017), ki jo seje čez celoten zbornik.

Z gubami spomina (Deleuze 2009), ki jih izvablja veččutne zaznave in izkušnje, se v svojem prispevku ukvarja **Rajko Muršič** in pokaže, kako v različnih kontekstih obujamo »elemente individualnega, skupno doživetega in kolektivno namišljenega« – se pravi, vsega tistega, kar dominantno zgodovinenje pošilja na rob. Muršič poudari vlogo t. i. telesnih sprožilcev oziroma afektov, še posebej ko se »srečujejo« z novimi resničnostmi, v obujanju telesnih spominov. Ali kot pravi Muršič: »Telesne spomine transformira v tekste njihovo podoživljanje, ki jih na kakršenkoli način poveže z izhodiščno izkušnjo.« Do vzajemnega učinkovanja hoje in dialoga oziroma do prepletanja neposrednih čutnih izkušenj kot sprožilcev spominjanja in govora, ubesedovanja kot njihove objektivacije prihaja v čutnobiografskih sprehodih, ki so sicer ena izmed sestavin Muršičevega metodološko-epistemološkega premisleka.

Niz desetih fotografij **Matjaža Rušta** in **Robertar Marina** na pravi vizualni *intermezzo*. Avtorja predstavita vidno-nevidne kotičke »najlepšega mesta na svetu«. Prisvojila sta si ponarodelo krilatice ljubljanskega župana ter jo leta 2014 reinterpreterala v obliki istoimenskega spletnega fotobloga, nato pa še v knjižni izdaji (Marin in Rušt 2015). Fotografije govorijo o prepadu med bogatimi in revnimi, o estetiziranem mestnem središču in njegovem odrinjenem obrobju, ovekovečajo izginjajoča jugonostalgična zatočišča ter blišč revščine in bedo bogastva. Spremno besedilo **Ane Mizerit** dodaja pronicljivemu fotoeseju vpogled v njuno delo in N/najlepše mesto na svetu.

V naslednjih dveh poglavjih beremo, kako lahko »zgodovina od spodaj« razkriva spomine in občutke transformacij urbanega prostora. **Željko Oset** predstavlja doživetja Miljutina Zarnika v specifičnem zgodovinskem trenutku. Zarnik je v svojem dnevniku poleg »velikih« zgodovinskih dogodkov slikovito ovekovečil tudi drobne, na videz nepomembne pripetljaje, ki jih je na lastni koži doživljal po razpadu habsburške monarhije. Željko Oset se v vlogi »čutnega zgodovinarja« (Classen 2020), ki ne ponuja samo tekstualne analize, temveč s pomočjo drugih zadevnih ostankov, npr. skic, risb, pesmi ter

meteoroloških zaznamkov, obravnava širši – dejali bi lahko družbeno-zaznavni – kontekst, v katerem je nastajala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ter subjektivno čutno izkušnjo Ljubljane. Skozi mesto je ravno takrat z italijanskega bojišča – povrh vsega v času pandemije španske gripe – korakala poražena avstro-ogrska vojska (primerjaj Saunders in Cornish 2019). Tako utemeljena rekonstrukcija mikrozgodovine, ki se osredotoča na posameznike (Ginzburg 2010), lahko ponudi drugačno, predvsem pa gostejšo in intimnejšo teksturo zgodovinske izkušnje (Gregory 1999: 104).

Besedilo **Sandija Abrama** se najprej loteva vprašanja, kako je modernizacija Ljubljane na začetku 20. stoletja vplivala na čutno zaznavanje mesta. Razcvet industrijskih obratov (Kosmos, Petrović in Pogačar 2020), nova transportna sredstva in prenova javne infrastrukture so naredili močan vtis na Ljubljančanke in Ljubljančane. Na temelju čutnega spominjanja radikalnih sprememb urbanega prostora Abram analizira preobrazbe okusov, vonjav, načinov gibanja, propriocepcije in zvokov v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. »Zgodnjo industrializacijo in modernizacijo Ljubljane je bilo mogoče čutiti prav na vsakem koraku«, pravi v prispevku Abram.

Čutnobiografski prehodi predstavljajo metodološki temelj tudi piscu naslednjega poglavja, etnomuzikologu **Heikkiju Uimonenu**, ki se v svojem prispevku ukvarja z zvokom oziroma, natančneje rečeno, z mestno zvočno krajino. Zanima ga, kako se subjektivno doživljanje mesta preobraža ob poslušanju glasbe s pomočjo uporabe slušalk in sodobnih prenosnih predvajalnikov digitalnega zvoka – torej z izkušnjo »zapredkanja« (*cocooning*; Bull 2000: 32). Analiza izkušenj fotografinje, kolesarja in glasbenega navdušenca priča o raznoterih načinih poslušanja glasbe med vsakodnevnim premikanjem po Turkuju na Finskem in v Brightonu v Veliki Britaniji, saj – kot je ugotavljal že Michael Bull (2000) – uporaba prenosnih predvajalnikov glasbe reorganizira čute tako, da postavi na prvo mesto sluh. Sledeč Edwardu Caseyju in Stevenu Feldu, Uimonen pojmuje kraj oziroma mesto kot dialoško konstrukcijo.

Nika Nikolič se podobno kot Oset loteva preučevanja pomembnega trenutka v kulturni zgodovini Ljubljane in se, podobno kot Uimonen, osredinja na zvok, a zavzame popolnoma drugačno perspektivo. O študentskih protestih maja 1971 v Ljubljani in njihovi zahtevi po zmanjšanju hrupa namreč razmišlja skozi psihoanalizo. Čeprav je ljubljansko gibanje v osnovi naslavljalo podobne pereče družbene problematike, kot so jih naslavljala gibanja na globalni ravni, je vrelišče študentskega organiziranja predstavljal lokalni dejavnik: hrup na Aškerčevi ulici, ki je motil predavanja na Filozofski fakulteti.

Partikularen vidik sicer širšega družbenega gibanja tako razkriva, kako lahko na novo kontekstualiziramo radikalne spremembe v zaznavanju urbanega prostora. Primer, ki ga obravnava Nikolič, nam jasno prikazuje nevzdržno spremembo zvočne krajine ter urbanega prostora, ki se zgodi po avenizaciji socialistične Ljubljane in triumfu osebnega avtomobila (Pogačar 2016a; 2016b; Featherstone, Thrift in Urry 2005). Tako nam sicer implicitno – pa vendar! – nakazuje, kako se z vzpostavitvijo raznoterih »socialističnih prostorov« (Crowley in Reid 2002) konsolidirajo »socialistični občutki« (Widdis 2017).

V prispevku konceptualne umetnice in heritologinje **Alenke Pirman** nas namesto podrobnega prikazovanja umetniških praks priča o jedrnatu obravnavi singularne umetniške intervencije v urbani prostor. Temeljna orientacijska točka refleksije avtoričine umetniške, družbene, kulturne in čutnobiografske (ne)vpetosti v ideologijo umetnosti so medeninaste ploščice s preprostim motivom trim steze, trajno vgrajene v tržiška (monfalconska) tla. Čeprav je Alenka Pirman skupaj s soavtorico v okviru mednarodnega umetniškega festivala »utlakovala« umetniško delo inkognito, je – kot pravi – šele po »ceremonialni otvoritvi leta 2004, kjer se je odvil vpis v umetnostni sistem, [...] delo zaživelo svoje neodvisno življenje in se zlilo z okoljem«. V tem subtilnem pišmevuhovskem preobratu, v tej, kakor ji sama pravi, »mimikriji«, ploščice zavzamejo funkcijo čisto vsakdanjega, estetsko nezaznamovanega predmeta: domnevna neinstitucionalnost sama po sebi ne tlakuje poti iz institucionalnosti – avtoriteta umetnosti je še kako na delu.

Poglavje **Ane Svetel** razčlenjuje zamišljanja »nordijskega« načina življenja in večplastnost pojavnosti danskega *hygge*. Ta vključuje občutke udobja, prijetnosti, ljubkosti in lagodja. Skozi analizo raznoterih primerov materialne in diskurzivne pojavnosti *hygge* ugotavlja, da je njegov fenomen »stanje, občutje, atmosfera ali afekt, ki naj bi ga *želeli doseči*«. Pri *hygge* gre torej za nekakšno predpisano stanje pričakovane izkušnje. Za razumevanje *hygge*, sklepa Svetel, je treba misliti dialektiko diskurzivnega in materialno-afektivnega (Bajič in Abram 2019: 25–26), tako da »zaznav, povezanih z afektivnostjo in atmosferičnostjo, ne moremo obravnavati izven- ali nadjezikovno«.

Danilo Milovanović v svojih intervencijah v javni prostor prepleta umetnost in aktivizem. Milovanovićeve družbenokritične, politično-estetske oziroma umetniško-aktivistične prakse lahko najeksplicitnejše opredelimo s konceptom »artivizem« (Milohnić 2005), po katerem je umetnost stranski učinek politike. Praviloma sočasne intervencije izrazito politične narave, saj opozarjajo na vpliv kapitala na »zadeve mesta«. Naraščajoča standardiziranost mestnega prostora

služi Milovanoviću »kot navdih, da z intervencijami v javnih prostorih, pogosto s preizpraševanjem kulturnih in včasih tudi pravnih okvirov, vzpostavlja [...] specifične, tako družbenokritične kot tudi vizualno zgovorne situacije«. Z gverilskimi akcijami, v katerih prepleta zemeljsko oziroma krajinsko umetnost (*land art*) in ulično umetnost (*street art*), v obliki satirične in subverzivne prisvojitve javnih oglasnih površin (*ad-bustinga*) realizira situacionistični *détournement* (diverzije s pomočjo tehnike ugrabljanja, se pravi subverzije, spektakelskih podob) ter proizvaja »prostorske oksimorone«, sprevača primarne/predpisane/predpostavljene funkcije prostorov ter izziva odzive uporabnikov in – pričakovano! – upravljavcev.

Orkestrirana reorganizacija čutnih zaznav (Degen 2008) kot posledica »urbanih megaprojektov« (Altshuler in Luberoff 2003), tj. obsežnih razvojnih posegov in investicij kapitala v urbani prostor, je osrednji predmet obravnave v prispevku **Mance Filak**. Arhitekturno podobo pa tudi občutenje makedonske prestolnice je, kot pokaže Filak, dodobra pretresel projekt Skopje 2014. Ta je »nepovratno spremenil tako videz mesta kot tudi raznovrstne (ne)identifikacije z njim«. (Avto)etnografsko besedilo premišlja osebno, raziskovalčino doživljanje sprememb v mestu kot tudi preobrazbe *ma(h)alskega*, uličnega življenja v etnično mešanem Skopju. Projekt Skopje 2014 je bil jasna politična instrumentalizacija javnega prostora v okviru t. i. makedonskega nacionalnega vprašanja ter ideološki obračun z vsem, kar »zaudarja« po socializmu, ki se je iztekel v preobrazbi čutne krajine mesta (*sensescape*).

Blaž Bajič obravnava vonjave in vonjanje ter njihovo vlogo v preobrazbah mestnega prostora v Ljubljani. Očrtuje postopke »očiščevanja« in »označevanja« vonjav, ki se, predvsem za razvoj turizma, odvijajo v starem ljubljanskem mestnem jedru. Obe obravnavani etnografski vinjeti zadevata spominjanje cenjenih vonjav kave in njihovo povezavo z vsakdanjim življenjem v mestu. Prva vinjeta obravnava nostalgичne spomine, druga »nostalgijo brez spomina«. Celotno razpravo uokvirja kritika nekaterih usmeritev v sodobni arhitekturi in urbanizmu, ki so se uveljavile tudi v Ljubljani in ki – kljub zatirjanju, da ni tako – krepijo pozni kapitalizem.

Poglavje **Neža Knez** podaja premišljevanje o avtoričinem umeetniškem udejstvovanju. V prispevku obravnavane umetniške intervencije se dotikajo pogleda in prikazujejo dotik. Neža Knez postavlja na piedestal »slepe pege« vsakdanjega življenja, kakor jih sama imenuje, torej »vidno, nevidno, spregledano, včasih tudi absurdno in neracionalno«. Pozornost torej usmerja k spregledanemu in skuša – če parafraziramo Foucaulta – prikazati »tisto, kar je blizu, tako neposredno,

tako intimno zvezano z nami, da ga zaradi tega ne vidimo« (Rotar 2004: 372). Temeljni gradnik avtoričinega umetniškega delovanja ni nič drugega kot telo: »Telo, ki daje in obenem prejema dotike, poglede, zaznava sebe, prostor, stvari in se z njimi sooča.« Raziskovanja multimodalnosti zaznave se med drugim loteva z namerno »zaslepitvijo«, s kopanjem luknje tam, kjer je ne bi smelo biti, z glasnim branjem poezije v mehurčku knjižnične tišine, s čiščenjem newyorškega pločnika »uprizarja« nesmisel, a vseeno prilašča košček »globalnega mesta« (Sassen 1991). Kje je torej spoj pogleda in dotika? Povsod! Kot kiparki ji – če parafraziramo Juhanija Pallasmaa (2007) – koža predstavlja oči.

Zbornik zaključujeta dva eksperimentalna prispevka. Surov, zgolj minimalno jezikovo urejen »prepis« čutnobiografskih sprehodov po Poljanah oziroma Trubarjevi ulici v Ljubljani iz leta 2017, ki sta ju opravila **Blaž Bajič** in **Sandi Abram**, je pospremljen s podobami urbanega prostora kot jih je zabeležila kamera. Tovrsten, kot ga sama poimenujeta »etnografski strip« ponazarja potencial čutnobiografske sprehajalne metode pri odstiranju spominjanja, čutnih zaznav in urbanega prostora in nakazuje izvajanje drugačne vrste terenskega dela onkraj konvencionalnih pristopov (glej Elliott in Culhane 2017), v kateri nove tehnologije, domišljija in ustvarjalnost zavzemajo ključno vlogo.

Četudi prav vsi prispevki, ki sestavljajo *Občutke mest*, tako ali drugače naslavljajo »družbeno življenje čutov«, pa jih nikakor ne moremo enoznačno opredeliti kot prispevke k antropologiji čutov oziroma čutni antropologiji (čeprav so tudi to). Razlog je preprost: družbeno (oziroma kulturno) življenje je *tudi*, nikakor ne *zgolj* družbeno življenje čutov; prvega ne moremo in ne smemo zvesti na drugega, drugega pa ne moremo in ne smemo prezreti v imenu prvega. In prav to – prikaz dialektike obeh – je odlika, ki krasi posamezne prispevke in, upamo, njihovo sopostavitev.

CITIRANE REFERENCE

ABRAM, SANDI 2012 *Knowledges on the Move: Squatting in Barcelona and the Wanderers from Germany through cases of Can Masdeu and Axt und Kelle*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

ABRAM, SANDI 2008 'Komodifikacija ter komercializacija grafitov in street arta v treh korakih: Od ulic prek galerij do korporacij.' *Časopis za kritiko znanosti* 36(231-232): 34–49.

ABRAM, SANDI 2016 'O sprejih ne duha ne sluha: Digitalizacija in kibernetna inkorporacija grafitov in street arta.' *Časopis za kritiko znanosti* 44(265): 199–213.

- ABRAM, SANDI 2017 'Samonikla kreativna fabrika v času neoliberalne mašine kreativnih industrij.' *Časopis za kritiko znanosti* 45(270): 17–31.
- ABRAM, SANDI IN BLAŽ BAJIČ v tisku '»Perception Against«: Reflecting Sensory, Walking and Atmospheric Turns Ethnographically.' *Etnološka tribina*.
- ALTSHULER, ALAN IN DAVID LUBEROFF 2003 *Mega-Projects: The Changing Politics of Urban Public Investment*. Brookings Institution Press: Washington.
- ANDERSON, BENEDICT 2007 *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- ANDERSON, BEN IN ADAM HOLDEN 2008 'Affective Urbanism and the Event of Hope.' *Space and Culture* 11(2): 142–159.
- BADIOU, ALAIN 2004 'Fifteen Theses on Contemporary Art.' Spletni vir: <<http://www.lacan.com/frameXXIII7.htm>>, 1. 10. 2020.
- BAJIČ, BLAŽ 2014 'Running as Nature Intended: Barefoot Running as Enskillment and a Way of Becoming.' *Anthropological Notebooks* 20(2): 5–26.
- BAJIČ, BLAŽ 2015 'Ustvarjanje prostorov ustvarjalnosti: Sodobni rokodelski sejmi kot produkcija lokalnosti.' *Traditiones* 44(3): 149–170.
- BAJIČ, BLAŽ 2016a '»Meni je ta moja pot kot dnevna soba«: tekači v Ljubljani in njihove poti kot povezava med mestom in naravo.' *Etnolog: Glasnik Slovenskega etnografskega muzeja* 26: 165–186.
- BAJIČ, BLAŽ 2016b 'Gospoda Timothyja Ingolda prevrat znanosti.' *Glasnik SED* 56(3-4): 17–30.
- BAJIČ, BLAŽ 2020 'Nose-talgia, or, Olfactory Remembering of the Past and the Present in a City in Change.' *Ethnologia Balkanica: Journal for Southeast European Anthropology* 22: 61–75.
- BAJIČ, BLAŽ IN SANDI ABRAM 2019 'Čutnobiografski sprehodi: Med antropologijo čutov in antropologijo digitalnih tehnologij.' *Glasnik SED* 59(1): 27–38.
- BAKKE, GRETCHEN IN MARINA PETERSON, ur. 2017 *Anthropology of the Arts: A Reader*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.
- BAKKE, GRETCHEN IN MARINA PETERSON, ur. 2018 *Between Matter and Method: Encounters in Anthropology and Art*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.
- BARTOLE, TOMI 2019 'The Structure of the Phonetical Touch: Unsettling the Mastery of Phonology Over Phonetics.' V: *The Language of Touch: Philosophical Examinations in Linguistics and Haptic Studies*. Mirt Komel, ur. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic. Str. 19–37.
- BATES, CHARLOTTE IN ALEX RHYS-TAYLOR, ur. 2017a *Walking Through Social Research*. New York in London: Routledge.
- BATES, CHARLOTTE IN ALEX RHYS-TAYLOR 2017b 'Finding Our Feet.' V: *Walking Through Social Research*. Charlotte Bates in Alex Rhys-Taylor, ur. New York in London: Routledge. Str. 1–11.
- BECKER, HOWARD 1982 *Art Worlds*. Berkeley: University of California Press.

- BENJAMIN, WALTER 1998 *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- BENDIX, REGINA 2005 'Introduction: Ear to Ear, Nose to Nose, Skin to Skin – The Senses in Comparative Ethnographic Perspective.' *Etnofoor* 18(1): 3–14.
- BIBIČ, BRATKO 2013 'Improvizacije na temo 93/13 – Orientiranje prekerne glasbenika v novem svetovnem redu.' *Časopis za kritiko znanosti* 253(3–4): 170–196.
- BILLE, MIKKEL, PETER BJERREGAARD IN TIM FLOHR SØRENSEN 2014 'Staging Atmospheres: Materiality, Culture, and the Texture of the In-between.' *Emotion, Space and Society* 15: 1–8.
- BILLE, MIKKEL 2015 'Hazy Worlds: Atmospheric Ontologies in Denmark.' *Anthropological Theory* 15(3): 257–274.
- BLOK, ANDERS IN IGNACIO FARIÁS, ur. 2016 *Urban Cosmopolitics: Agencements, Assemblies, Atmospheres*. Oxon in New York: Routledge.
- BÖHME, GERNOT 1993 'Atmosphere as the Fundamental Concept of a New Aesthetics.' *Thesis Eleven* 36: 113–126.
- BÖHME, GERNOT 2017 *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury.
- BÖHME, GERNOT 2019 'Smell and Atmosphere.' V: *Atmosphere and Aesthetics: A Plural Perspective*. Tonino Griffero in Marco Tedeschini, ur. Cham: Palgrave Macmillan. Str. 259–264.
- BÖHME, GERNOT 2013 'The Art of the Stage Set as a Paradigm for an Aesthetics of Atmospheres.' *Ambiances*. Spletni vir: <<https://journals.openedition.org/ambiances/315>>, 1. 10. 2020.
- BOLTANSKI, LUC IN EVE CHIAPELLO 2018 *The New Spirit of Capitalism*. London in New York: Verso.
- BORCH, CHRISTIAN, ur. 2014 *Architectural Atmospheres*. Basel: Birkhäuser Verlag GmbH.
- BOURDIEU, PIERRE 1977 *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BRADY, EMILY 2007 'Aesthetic Regard for Nature in Environmental and Land Art.' *Ethics, Place & Environment* 10(3): 287–300.
- BULL, MICHAEL, PAUL GILROY, DAVID HOWES IN DOUGLAS KAHN 2006 'Introducing Sensory Studies.' *The Senses and Society* 1(1): 5–7.
- BULL, MICHAEL 2000 *Sounding Out the City: Personal Stereos and the Management of Everyday Life*. Oxford in New York: Berg.
- BUTLER, TOBY 2006 'A Walk of Art: The Potential of the Sound Walk as Practice in Cultural Geography.' *Social & Cultural Geography* 7(6): 889–908.
- CARERI, FRANCESCO 2017 *Walkscapes: Walking as an Aesthetic Practice*. Ames: Culicidae Architectural Press.
- CHARI, ANITA 2015 *A Political Economy of the Senses: Neoliberalism, Reification, Critique*. New York: Columbia University Press.

- CLASSEN, CONSTANCE 1993 *Worlds of Sense: Exploring the Senses in History and Across Cultures*. London: Routledge.
- CLASSEN, CONSTANCE 1997 'Foundations for an Anthropology of the Senses.' *International Social Science Journal* 49(153): 401–412.
- CLASSEN, CONSTANCE 2020 'Historicizing the Senses. Encyclopedia of European Social History.' Spletni vir <<https://www.encyclopedia.com/international/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/senses>>, 1. 10. 2020.
- COVERLY, MERLIN 2006 *Psychogeography*. Herts: Pocket Essentials.
- COX, RUPERT, ANDREW IRVING IN CHRISTOPHER WRIGHT, ur. 2014 *Beyond Text?: Critical Practices and Sensory Anthropology*. Manchester: Manchester University Press.
- CROWLEY, DAVID IN SUSAN E. REID 2002 'Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc.' V: *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. David Crowley in Susan E. Reid, ur. Oxford in New York: Berg. Str. 1–22.
- CSORDAS, THOMAS J. 1990 'Embodiment as a Paradigm for Anthropology.' *Ethos* 18: 5–47.
- CULHANE, DARA 2017a 'Imagining: An Introduction.' V: *A Different Kind of Ethnography: Imaginative Practices and Creative Methodologies*. Denielle Elliott in Dara Culhane, ur. Toronto: University of Toronto Press. Str. 1–21.
- CULHANE, DARA 2017b 'Sensing.' V: *A Different Kind of Ethnography: Imaginative Practices and Creative Methodologies*. Denielle Elliott in Dara Culhane, ur. Toronto: University of Toronto Press. Str. 45–67.
- DE CERTEAU, MICHEL 2007 *Iznajdba vsakdanjosti: Umetnost delovanja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- DEBORD, GUY 1955 'Introduction to a Critique of Urban Geography.' Spletni vir: <<https://bit.ly/2DYdPeF>>, 1. 10. 2020.
- DEGEN, MÓNICA MONTSERRAT 2008 *Sensing Cities: Regenerating Public Life in Barcelona and Manchester*. London: Routledge.
- DEGEN, MÓNICA MONTSERRAT IN GILLIAN ROSE 2012 'The Sensory Experiencing of Urban Design: The Role of Walking and Perceptual Memory.' *Urban Studies* 49(15): 3271–3287.
- DELANDA, MANUEL 2013 'Interview with Manuel DeLanda.' V: *New Materialism: Interviews & Cartographies*. Rick Dolphijn in Iris van der Tuin, ur. Ann Arbor: University of Michigan Library. Str. 38–47.
- DELEUZE, GILLES 2005 *Francis Bacon: The Logic of Sensation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- DELEUZE, GILLES 2009 *Guba*. Ljubljana: Študentska založba.
- DELEUZE, GILLES IN FELIX GUATTARI 2004 *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota.
- DESJARLAIS, ROBERT 2003 *Sensory Biographies. Lives and Deaths among Nepal's Yolmo Buddhists*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press.

- EAGLETON, TERRY 1990 *The Ideology of the Aesthetic*. Oxford: Blackwell.
- EDENSOR, TIM 2000 'Walking in the British Countryside: Reflexivity, Embodied Practices and Ways to Escape.' *Body & Society* 6(3-4): 81-106.
- EDENSOR, TIM IN SHANTI SUMARTOJO 2015 'Designing Atmospheres: Introduction to Special Issue.' *Visual Communication* 14(3): 251-265.
- ELLIOTT, DENIELLE 2017 'Writing.' V: *A Different Kind of Ethnography: Imaginative Practices and Creative Methodologies*. Denielle Elliott in Dara Culhane, ur. Toronto: University of Toronto Press. Str. 23-44.
- ELLIOTT, DENIELLE IN DARA CULHANE, ur. 2017 *A Different Kind of Ethnography: Imaginative Practices and Creative Methodologies*. Toronto: University of Toronto Press.
- FEATHERSTONE, MIKE, NIGEL THRIFT IN JOHN URRY, ur. 2005 *Automobilities*. London: Sage.
- FELD, STEVEN 2012 *Sound and Sentiment: Birds, Weeping, Poetics, and Song in Kaluli Expression*. Durham in London: Duke University Press.
- FELD, STEVE 2015 'Acoustemology.' V: *Keywords in Sound*. David Novak in Matt Sakaakeeny, ur. Durham in London: Duke University Press. Str. 12-21.
- FIKFAK, JURIJ IN GÁBOR BARNA, ur. 2007 *Senses and Religion*. Ljubljana: Založba ZRC.
- FOCHT, IVAN 1959 *Istina i biće umjetnosti*. Sarajevo: Svjetlost.
- FOCHT, IVAN 1980 *Uvod u estetiku*. Druga izdaja. Sarajevo: Svjetlost.
- FOSTER, HAL 1995 'The Artist as Ethnographer?' V: *The Traffic in Culture: Refiguring Art and Anthropology*. George E. Marcus in Fred R. Myers, ur. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press. Str. 302-309.
- GABER, SLAVKO, TONČI KUZMANIČ IN TOMAŽ MASTNAK, ur. 1985 *Boj proti delu: Zbornik*. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS.
- GELL, ALFRED 2006 *Umetnost in delovanje: Antropološka teorija*. Ljubljana: Študentska založba.
- GEURTS, KATHRYN LINN 2002 *Culture and the Senses: Bodily Ways of Knowing in an African Community*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press.
- GILBERT, KATHARINE EVERETT IN HELMUT KUHN 1967 *Zgodovina estetike*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- GINZBURG, CARLO 2010 *Sir in črvi: Svet nekega mlinarja iz 16. stoletja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- GOFFMAN, ERVING 1971 *Relations in Public*. Piscataway: Transaction Publishers.
- GOONEWARDENA, KANISHKA 2005 'The Urban Sensorium. Space, Ideology and the Aestheticization of Politics.' *Antipode* 37(1): 46-71.
- GREGORY, BRAD 1999 'Is Small Beautiful? Microhistory and the History of Everyday Life.' *History and Theory* 38(1): 100-110.

- GRIFFERO, TONINO 2014 *Atmospheres: Aesthetics of Emotional Spaces*. Surrey in Burlington: Ashgate Publishing.
- GRIFFERO, TONINO IN MARCO TEDESCHINI, ur. 2019 *Atmosphere and Aesthetics: A Plural Perspective*. Cham: Palgrave Macmillan.
- GROS, FREDERIC 2017 *Filozofija hoje*. Ljubljana: V. B. Z.
- HALLAM, ELISABETH IN TIM INGOLD, ur. 2007 *Creativity and Cultural Imagination*. Oxford: Berg.
- HARVEY, DAVID 2002 'The Art of Rent: Globalization, Monopoly and the Commodification of Culture.' *Socialist Register* 38(1): 93–110.
- HARVEY, DAVID 1990 *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge in Oxford: Blackwell Publishers.
- HAYERKAMP, MICHAEL 2013 *Synesthetic Design: Handbook for a Multi-Sensory Approach*. Basel: Birkhäuser Verlag GmbH.
- HEGEL, G. W. F. 2017 *Fenomenologija duha*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- HENARE, AMIRIA, MARTIN HOLBRAAD IN SARI WASTELL, ur. 2007 *Thinking through Things: Theorising Artefacts Ethnographically*. London in New York: Routledge.
- HENSHAW, VICTORIA 2014 *Urban Smellscapes: Understanding and Designing City Smell Environments*. London in New York: Routledge.
- HENSHAW, VICTORIA, KATE MCLEAN, DOMINIC MEDWAY, CHRIS PERKINS IN GARY WARNABY, ur. 2018 *Designing with Smell: Practices, Techniques and Challenges*. London in New York: Routledge, 2018.
- HERZFELD, MICHAEL 2001 *Anthropology: Theoretical Practice in Culture and Society*. Oxford: Blackwell.
- HEYWOOD, IAN, ur. 2017 *Sensory Arts and Design*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.
- HIGHMORE, BEN 2018 'Mundane Tastes: Ubiquitous Objects and the Historical Sensorium.' V: *The Persistence of Taste: Art, Museums and Everyday Life After Bourdieu*. Malcolm Quinn, Dave Beech, Michael Lehnert, Carol Tulloch in Stephen Wilson, ur. London in New York: Routledge. Str. 275–287.
- HOLL, STEVEN 2012 'Thin Ice.' V: *The Eyes of the Skin*. Juhani Pallasmaa. West Sussex: Wiley. Str. 6–8.
- HOLLAN, DOUGLAS 2001 'Developments in Person-Centered Ethnography.' V: *The Psychology of Cultural Experience*. Carmella Moore in Holly Mathews, ur. Cambridge: Cambridge University Press. Str. 48–67.
- HOWES, DAVID 2003 *Sensual Relations: Engaging the Senses in Culture and Social Theory*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- HOWES, DAVID 2005 'Hyperesthesia, or, the Sensual Logic of Late Capitalism.' V: *Empire of the Senses*. David Howes, ur. Oxford: Berg. Str. 281–302.
- HOWES, DAVID 2006 'Charting the Sensorial Revolution.' *Senses & Society* 1(1): 113–128.

- HOWES, DAVID 2011a 'Reply to Tim Ingold.' *Social Anthropology* 19(3): 318–322.
- HOWES, DAVID 2011b 'Reply to Tim Ingold.' *Social Anthropology* 19(3): 328–331.
- HOWES, DAVID 2011c 'Vienna: Sensory Capital.' V: *Senses and the City: An Interdisciplinary Approach to Urban Sensescapes*. Mădălina Diaconu, Eva Heuberger, Ruth Mateus-Berr in Lukas Marcel Vosicky, ur. Berlin: LIT Verlag. Str. 63–76.
- HOWES, DAVID 2017 'David LeBreton and the Sociality of the Sensory.' V: *Sensing the World: An Anthropology of the Senses*. David LeBreton. London: Bloomsbury. Str. vii–xi.
- HOWES, DAVID 2019 'Multisensory Anthropology.' *Annual Review of Anthropology* 48: 17–28.
- HOWES, DAVID 2020 Osebna komunikacija. 12. 6. 2020.
- HOWES, DAVID IN CONSTANCE CLASSEN 2014 *Ways of Sensing: Understanding the Senses in Society*. London in New York: Routledge.
- IMAI, HEIDE 2010 'Sensing Tokyo's Alleyways: Everyday Life and Sensory Encounters in the Alleyways of a City in Transition.' V: *Everyday Life in Asia: Social Perspectives on the Senses*. Devorah Kalekin-Fishman in Kelvin E. Y. Low, ur. Farnham: Ashgate. Str. 63–84.
- INGOLD, TIM 2000 *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London in New York: Routledge.
- INGOLD, TIM 2011a *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*. London: Routledge.
- INGOLD, TIM 2011b 'Worlds of Sense and Sensing the World: A Response to Sarah Pink and David Howes.' *Social Anthropology* 19(3): 313–317.
- INGOLD, TIM 2011c 'Reply to David Howes.' *Social Anthropology* 19(3): 323–327.
- INGOLD, TIM, ur. 2011d *Redrawing Anthropology: Materials, Movements, Lines*. Surrey: Ashgate.
- INGOLD, TIM 2013 *Making: Anthropology, Archaeology, Art and Architecture*. London in New York: Routledge.
- INGOLD, TIM 2015 *The Life of Lines*. London in New York: Routledge.
- INGOLD, TIM IN JO LEE VERGUNST, ur. 2008 *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot*. Surrey: Ashgate.
- JAY, MARTIN 1994 *Downcast Eyes: The Denigration of Vision in Twentieth-Century French Thought*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press.
- JÄRVILUOMA, HELMI 2016 'Art and Science of Sensory Memory Walking.' V: *The Routledge Companion to Sounding Art*. Marcel Cobussen, Vincent Meelberg in Barry Truax, ur. London in New York: Routledge. Str. 191–204.
- JÄRVILUOMA, HELMI IN R. MURRAY SCHAFER, ur. 2010 *Acoustic Environments in Change & Five Village Soundscapes*. Tampere: TAMK University of Applied Sciences.
- KANT, IMMANUEL 1999 *Kritika razsodne moči*. Ljubljana: Založba ZRC.

- KOSMOS, IVA, TANJA PETROVIĆ IN MARTIN POGAČAR, ur. 2020 *Zgodbe iz konzerve: Zgodovine predelave in konzerviranja rib na severovzhodnem Jadranu*. Ljubljana: Založba ZRC.
- KOZOROG, MIHA 2013 'Predstave o mestu kraja, monopolna renta in geografija lokalnih razlik na primeru Strumice v Makedoniji.' *Glasnik SED* 53(1-2): 88–95.
- KREMENŠEK, SLAVKO 1970 *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- KREMENŠEK, SLAVKO 1980 *Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejšje dobe*. Ljubljana: PZE za etnologijo Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja.
- LAPLANTE, JULIE, ARI GANDSMAN IN WILLOW SCOBIE, ur. 2020 *Search after Method: Sensing, Moving, and Imagining in Anthropological Fieldwork*. New York in Oxford: Berghahn Books.
- LAPLANTINE, FRANÇOIS 2015 *The Life of the Senses: Introduction to a Modal Anthropology*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.
- LATOUR, BRUNO 1993 *We Have Never Been Modern*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- LE BRETON, DAVID 2017 *Sensing The World: An Anthropology of the Senses*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.
- LEFEBVRE, HENRI 2013 *Produkcija prostora*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- LEVACK DREVER, JOHN 2011 'Ochlophonic Study: Hong Kong.' V: *Beyond Text?: Critical Practices and Sensory Anthropology*. Rupert Cox, Andrew Irving in Christopher Wright, ur. Manchester: Manchester University Press. Str. 110–111.
- LORIMER, HAYDEN 2010 'New Forms and Spaces for Studies of Walking.' V: *Geographies of Mobilities: Practices, Spaces, Subjects*. Tim Cresswell, ur. London: Ashgate. Str. 19–34.
- LOW, KELVIN E. Y. 2009 *Scents and Scent-sibilities: Smell and Everyday Life Experiences*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- LOW, KELVIN E. Y. 2012 'The Social Life of the Senses: Charting Directions.' *Sociology Compass* 6(3): 271–282.
- MACKEITH, PETER 2012 'A Door Handle, a Handshake: An Introduction to Juhani Pallasmaa and His Work.' V: *The Eyes of the Skin*. Juhani Pallasmaa. West Sussex: Wiley. Str. 78–108.
- MARIN, ROBERT IN MATJAŽ RUŠT 2015 *Najlepše mesto na svetu!* Ljubljana: Samozaložba.
- MASIELLO, FRANCINE R. 2018 *The Senses of Democracy: Perception, Politics, and Culture in Latin America*. Austin: University of Texas Press.
- MAUSS, MARCEL 1996 'Telesne tehnike.' V: *Esej o daru in drugi spisi*. Marcel Mauss. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. Str. 203–226.
- MARX, KARL 1961 *Kapital: Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- MERLEAU-PONTY, MAURICE 2000 *Vidno in nevidno*. Ljubljana: Nova revija.
- MIDDLETON, JENNIE 2010 'Sense and the City: Exploring the Embodied Geographies of Urban Walking.' *Social & Cultural Geography* 11(6): 575–596.
- MILOHNIČ, ALDO 2005 'Artivizem = Artivism.' *Maska*, 20(90-91): 3–25.
- MOLLONA, MASSIMILIANO 2021 *Art/Commons: Anthropology beyond Capitalism*. London, New York in Dublin: Zed Books.
- MREŽAR, URŠULA ANA 2010 *Spregledana esenca: Vonj kot kulturni fenomen in močnost uporabe ugotovitev pri etnografskem delu*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- MURŠIČ, RAJKO 1993 *Neubesedljive zvočne igre: Od filozofije k antropologiji glasbe*. Maribor: Katedra.
- MURŠIČ, RAJKO 1994 *Perspektive kulturne antropologije: Človek, kultura in znanost*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.
- NEALON, JEFFREY 2012 *Post-Postmodernism: Or, The Cultural Logic of Just-in-Time Capitalism*. Stanford: Stanford University Press.
- O'NEILL, MAGGIE 2015 'Participatory Biographies: Walking, Sensing, Belonging.' V: *Advances in Biographical Methods: Creative Applications*. Maggie O'Neill, Brian Roberts in Andrew C. Sparkes, ur. London in New York: Routledge. Str. 73–89.
- O'NEILL, MAGGIE IN BRIAN ROBERTS 2020 *Walking Methods: Research on the Move*. London in New York: Routledge.
- OTA, YOSHITAKA 2013 'What is »the Haptic«?: Consideration of Logique de la Sensation and Deleuze's Theory of Sensation.' *Aesthetics* 17: 13–24.
- PALLASMAA, JUHANI 2012 *The Eyes of the Skin*. West Sussex: Wiley.
- PALLASMAA, JUHANI 2015 'Body, Mind and Imagination: The Mental Essence of Architecture.' V: *Mind in Architecture: Neuroscience, Embodiment, and the Future of Design*. Sarah Robinson in Juhani Pallasmaa, ur. Cambridge: MIT Press. Str. 51–74.
- PALLASMAA, JUHANI 2019 'The Atmospheric Sense: Peripheral Perception and the Experience of Space.' V: *Atmosphere and Aesthetics: A Plural Perspective*. Tonino Griffero in Marco Tedeschini, ur. Cham: Palgrave Macmillan. Str. 121–131.
- PETERLIN, MARKO 2013 'Mesta pešcem!' V: *Kaj se dogaja? Nova dinamika javnih prostorov*. Matevž Čelik, ur. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje. Str. 20.
- PINK, SARAH 2003 'Representing the Sensory Home: Ethnographic Experience and Anthropological Hypermedia.' *Social Analysis: The International Journal of Anthropology* 47(3): 46–63.
- PINK, SARAH 2010 'The Future of Sensory Anthropology/the Anthropology of the Senses.' *Social Anthropology* 18(3): 331–333.

- PINK, SARAH 2015 *Doing Sensory Ethnography*. Druga izdaja. London: Sage.
- PLOŠTAJNER, KLEMEN 2016 'Iskanje urbanega v podjetniškem mestu.' V: *Novo urbano vprašanje*. Andy Merrifield. Ljubljana: *cf. Str. 181–195.
- POGAČAR, MARTIN 2016a 'Kaj je ostalo od avtomobilskega fenomena Fičo?' V: *Made in YU 2015*. Tanja Petrović in Jernej Mlekuž, ur. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 118–141.
- POGAČAR, MARTIN 2016b *Fičo po Jugoslaviji: Zvezda domačega avtomobilizma med cestami in spomini*. Ljubljana: Založba ZRC.
- POLJAK ISTENIČ, SAŠA 2019 'Participatory Urbanism.' *Acta geographica Slovenica* 59(1): 127–140.
- PORCELLO, THOMAS, LOUISE MEINTJES, ANA MARIA OCHOA IN DAVID W. SAMUELS 2010 'The Reorganization of the Sensory World.' *Annual Review of Anthropology* 39: 51–66.
- PORTEOUS, DOUGLAS 1985 'Smellscape.' *Progress in Physical Geography: Earth and Environment* 9(3): 356–378.
- QUERCIA, DANIELE, ROSSANO SCHIFANELLA, LUCA MARIA AIELLO IN KATE MCLEAN 2015 'Smelly Maps: The Digital Life of the Urban Smellscape.' Association for the Advancement of Artificial Intelligence. Spletni vir: <<https://bit.ly/2D0mUD>>, 1. 10. 2020.
- RHYS-TAYLOR, ALEX 2018 *Food and Multiculture: A Sensory Ethnography of East London*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.
- RIEDEL, FRIEDLIND 2020 'Atmospheric Relations: Theorising Music and Sound as Atmosphere.' V: *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*. Friedlind Riedel in Juha Torvinen, ur. London in New York: Routledge. Str. 1–42.
- RIEDEL, FRIEDLIND IN JUHA TORVINEN, ur. 2020 *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*. London in New York: Routledge.
- ROSALDO, RENATO 2013 *The Day of Shelly's Death: The Poetry and Ethnography of Grief*. Durham in London: Duke University Press.
- ROTAR, DRAGO B. 1981 *Pomeni prostora (Ideologije v urbanizmu in arhitekturi)*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- ROTAR, DRAGO B. 2004 'Problematizacije: Reartikulacije preteklosti, reknosciranja sedajnosti.' V: *Nadzorovanje in kaznovanje: Nastanek zapora*. Michel Foucault. Ljubljana: Krtina. Str. 363–382.
- SASSEN, SASKIA 1991 *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.
- SAUNDERS, NICHOLAS J. IN PAUL CORNISH, ur. 2017 *Modern Conflict and the Senses*. London in New York: Routledge.
- SCHNEIDER, ARND 2006 *Appropriation as Practice: Art and Identity in Argentina*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- SCHNEIDER, ARND, ur. 2017 *Alternative Art and Anthropology: Global Encounters*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.

- SCHNEIDER, ARND, ur. 2019 *Art, Anthropology, and Contested Heritage: Ethnographies of TRACES*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.
- SCHNEIDER, ARND IN CHRISTOPHER WRIGHT 2014 'Between Art and Anthropology.' V: *Between Art and Anthropology: Contemporary Ethnographic Practice*. Arnd Schneider in Christopher Wright, ur. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic. Str. 1–22.
- SCHNEIDER, ARND IN CATERINA PASQUALINO, ur. 2014 *Experimental Film and Anthropology*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury.
- SCHROER, SARA ASU IN SUSANNE B. SCHMITT, ur. 2018a *Exploring Atmospheres Ethnographically*. London in New York: Routledge.
- SCHROER, SARA ASU IN SUSANNE B. SCHMITT 2018b 'Introduction: Thinking through Atmospheres.' V: *Exploring Atmospheres Ethnographically*. Sara Asu Schroer in Susanne B. Schmitt, ur. London in New York: Routledge. Str. 1–11.
- SENNETT, RICHARD 1994 *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York in London: W. W. Norton & Company.
- SEREMETAKIS, NADIA C. 1994 'The Memory of the Senses, Part I: Marks of the Transitory.' V: *The Senses Still: Perception and Memory as Material Culture in Modernity*. C. Nadia Seremetakis, ur. Chicago in London: The University of Chicago Press. Str. 1–18.
- SHIELDS-ARGELÈS, CHRISTY 2019 'Food without Borders: Proustian Anthropology and Collaborative Storytelling with an Experimental Sixth-Grade Class in Paris.' Spletni vir: <<https://foodanthro.com/2019/07/02/food-without-borders/>>, 1. 10. 2020.
- SIMMEL, GEORG 1950 'The Metropolis and Mental Life.' V: *The Sociology of Georg Simmel*. Kurt H. Wolff, ur. New York: The Free Press. Str. 409–424.
- SIMMEL, GEORG 1997 'Sociology of the Senses.' V: *Simmel on Culture*. David Frisby in Mike Featherstone, ur. London: Sage. Str. 109–119.
- SMITH, NEIL 2002 'New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy.' *Urban Restructuring in North America and Western Europe*. Neil Brenner in Nik Theodore, ur. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishing. Str. 80–103.
- SOLNIT, REBECCA 2006 *Wanderlust: A History of Walking*. London: Penguin.
- SOUKUP, CHARLES 2012 'The Postmodern Ethnographic Flaneur and the Study of Hyper-Mediated Everyday Life.' *Journal of Contemporary Ethnography* 42(2): 226–254.
- SPENCER, DOUGLAS 2011 'Architectural Deleuzism: Neoliberal Space, Control and the »Univer-City«.' *Radical Philosophy* 168: 9–21.
- SPENCER, DOUGLAS 2016 *The Architecture of Neoliberalism: How Contemporary Architecture Became an Instrument of Control and Compliance*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic.
- SPRINGGAY, STEPHANIE IN SARAH E. TRUMAN 2018 *Walking Methodologies in a More-than-Human World: WalkingLab*. London in New York: Routledge.

- STOLLER, PAUL 1989 *The Taste of Ethnographic Things: The Senses in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- STOLLER, PAUL 1997 *Sensuous Scholarship*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- SUTTON, DAVID 2001 *Remembrance of Repasts: An Anthropology of Food and Memory*. Oxford in New York: Berg.
- SUTTON, DAVID 2011 'Memory as a Sense: A Gustemological Approach.' *Food, Culture, Society* 14(4): 468–475.
- TAUSSIG, MICHAEL 1993 *Mimesis and Alterity: A Particular History of the Senses*. London in New York: Routledge.
- TAUSSIG, MICHAEL 2011 *I Swear I Saw This: Drawings in Fieldwork Notebooks, Namely My Own*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- THIBAUD, JEAN-PAUL 2011 'A Sonic Paradigm of Urban Ambiances.' *Journal of Sonic Studies* 1(1): 1–14.
- THIBAUD, JEAN-PAUL 2019 'The Lesser Existence of Ambiance.' V: *Atmosphere and Aesthetics: A Plural Perspective*. Tonino Griffero in Marco Tedeschini, ur. Cham: Palgrave Macmillan. Str. 175–187.
- THRIFT, NIGEL 2008 *Non-Representational Theory: Space, Politics, Affect*. London in New York: Routledge.
- TIAINEN, MILLA, INKERI AULA IN HELMI JÄRVILUOMA 2020 'Transformations in Mediations of Lived Sonic Experience: A Sensobiographic Approach.' V: *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*. Friedlind Riedel in Juha Torvinen, ur. London in New York: Routledge. Str. 238–254.
- TSING, ANNA 2004 'Inside the Economy of Appearances.' V: *Blackwell Cultural Economy Reader*. Ash Amin in Nigel Thrift, ur. Malden: Blackwell Publishing. Str. 83–100.
- TRNKA, SUSANNA, CHRISTINE DUREAU IN JULIE PARK 2013 *Senses and Citizenships: Embodying Political Life*. London in New York: Routledge.
- VANNINI, PHILLIP IN APRIL VANNINI 2017 'Wild Walking: A Twofold Critique of Walk-Along Method.' V: *Walking Through Social Research*. Charlotte Bates in Alex Rhys-Taylor, ur. New York in London: Routledge. Str. 178–195.
- VANNINI, PHILLIP, DENNIS D. WASKUL IN SIMON GOTTSCHALK 2012 *The Senses in Self, Society, and Culture: A Sociology of the Senses*. London in New York: Routledge.
- VENÄLÄINEN, JUHANA, SONJA PÖLLÄNEN IN RAJKO MURŠIĆ 2021 'The Street.' V: *The Bloomsbury Handbook of the Anthropology of Sound*. Holger Schulze, ur. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic. Str. 225–239.
- VIDERMAN, TIHOMIR IN SABINE KNIERBEIN 2020 'Affective Urbanism: Towards Inclusive Design Praxis.' *Urban Design International* 25: 53–62.
- WAGNER, ROY 1981 *The Invention of Culture*. Chicago in London: The University of Chicago Press.

- WELSCH, WOLFGANG 1997 *Undoing Aesthetics*. London in New Delhi: SAGE Publications.
- WESTERKAMP, HILDEGARD 2001 'Soundwalking.' Spletni vir: <https://www.hildegardwesterkamp.ca/writings/writingsby/?post_id=13&title=soundwalking>, 1. 10. 2020.
- WIDDIS, EMMA 2017 *Socialist Senses: Film, Feeling, and the Soviet Subject, 1917–1940*. Bloomington: Indiana University Press.
- ZARDINI, MIRKO 2005 'Toward a Sensorial Urbanism.' V: *Sense of The City: An Alternative Approach to Urbanism*. Mirko Zardini, ur. Montréal: Canadian Centre for Architecture. Str. 17–25.
- ZUKIN, SHARON 2008 'Consuming Authenticity. From Outposts of Difference to Means of Exclusion.' *Cultural Studies* 22(5): 724–748.

IZVLEČEK

Skozi prizmo urbanega prostora prispevek kritično razčlenjuje in reflektira kulturnoantropološke in humanistične usmeritve v preučevanju čutov. Prvi del prispevka raziskuje genealogijo dveh ključnih antropoloških pristopov k »življenju čutov«, in sicer antropologije čutov in čutne antropologije, oriše njun odnos do umetnosti in ju poveže z nedavnim porastom t. i. hodečih metodologij. Drugi del prispevka se tako osredinja na predvsem metodološko povezovanje antropologije z umetnostjo, tretji pa na vpeljevanje hoje kot metodološkega »pripomočka« v etnografskem raziskovanju. Nazadnje prispevek očrta druge prispevke, ki sestavljajo zbornik.

Ključne besede: antropologija čutov, čutna antropologija, umetnost, hodeče metodologije, čutne transformacije, urbani prostor

O AVTORJIH

Blaž Bajič, docent, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (FF, UL); Šola za humanistiko (Univerza Vzhodne Finske, Joensuu), blaz.bajic@ff.uni-lj.si

Sandi Abram, asistent, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (FF, UL); Šola za humanistiko (Univerza Vzhodne Finske, Joensuu), sandi.abram@ff.uni-lj.si

Rajko Muršič, redni profesor, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (FF, UL); Šola za humanistiko (Univerza Vzhodne Finske, Joensuu), rajko.mursic@ff.uni-lj.si